

בִּצְלֵם
B'TSELEM
بتسيلم

יוני 2009

שפכים ללא גבולות

הזנחת הטיפול בשפכי הגדה המערבית

שפכים ללא גבולות

הזנחת הטיפול בשפכי הגדה המערבית

יוני 2009

מחקר וכתובה: אייל הראובני

עריכה לשונית: מישל בוביס

ריכוז מידע: נגיב אבו רקייה, מעין גבע, סוהיר עאבדי-חביבאללה, רונן שמעוני

עבודת שטח: עאטף אבו א-רוב, כרים ג'ובראן, סלמא א-דיבעי, סוהא זייד, איאד חדאד, עבד אל-כרים א-סעדי, ראאיד מוקדי, עיסא עמרו

תמונת השער: שפכי ההתנחלות רבבה. תצלום: ראאיד מוקדי, 7.5.08

בצלם מבקש להודות למהנדס ארנון גורן, לרמי בלנק ולטלי מרוז מארגון אדם, טבע ודין על עזרתם בהכנת הדו"ח.

תוכן העניינים

5	מבוא
7	פרק 1 : שפכים מהתנחלויות ומירושלים
7	א. שפכי ההתנחלויות
13	ב. שפכי ירושלים המוזרמים מזרחה
17	פרק 2 : שפכים מיישובים פלסטיניים
17	א. עיכוב פיתוח תשתיות לטיפול בשפכים מיישובים פלסטיניים
22	ב. ניצול שפכי הפלסטינים על-ידי ישראל
25	פרק 3 : ההשלכות של הזנחת הטיפול בשפכים בגדה המערבית
35	פרק 4 : הפרות של המשפט הבינלאומי
35	הפרת חובות מכוח דיני הכיבוש
35	הפרת הזכות למים ולתברואה
39	סיכום והמלצות
41	רשימת מושגים
42	מפות

תבוא

שפכים הם תוצר טבעי ויומיומי של פעילות אנושית. כל שלטון מחויב לטפל בשפכים על מנת למנוע ולצמצם את המפגעים התברואתיים והסביבתיים הכרוכים בהזנחתם. שפכים לא מטופלים מכילים מגוון של נגיפים, חיידקים, טפילים ומתכות כבדות ורעילות העלולים לסכן את בריאותם של בני אדם ובעלי חיים. היעדר הטיפול בהם עלול, בטווח המייד, לזהם מקורות מים וגידולים חקלאיים ולגרום למטרדי צחנה ולמטרדי חרקים ומכרסמים. בטווח הרחוק, הזנחת הטיפול בשפכים עלולה לזהם מאגרי מי תהום ולפגוע במרקמים קיימים של חי וצומח ובפוריות האדמה.

מקורות רשמיים מעריכים כי כלל השפכים בגדה המערבית – מההתנחלויות, מירושלים ומיישובים פלסטיניים – עומד כיום על כ-91 מיליון מ"ק בשנה. על-פי הערכה זו, כמות השפכים הממוצעת לנפש ליום בהתנחלויות גדולה יותר מפי שניים מכמות השפכים הממוצעת לנפש ליום ביישובים פלסטיניים.¹

למרות הסכנות הכרוכות בכך, הרוב המכריע של שפכים אלה אינו מטופל. הדו"ח הנוכחי עוסק בהזנחה זו של הטיפול בשפכים הזורמים בגדה המערבית.

הפרק הראשון של הדו"ח עוסק בהזנחת הטיפול בשפכים מהתנחלויות ובשפכים של ירושלים המוזרמים מזרחה. הפרק השני עוסק בהזנחת הטיפול בשפכים מיישובים פלסטיניים ובעיכוב פתרונות לטיפול בהם. בפרק השלישי מובאים שלושה מקרים הממחישים כיצד התנחלויות מזהמות מקורות מים ושטחים חקלאיים ביישובים פלסטיניים סמוכים. הפרק הרביעי מפרט את חובותיה של ישראל, כמדינה כובשת, לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי ודיני זכויות האדם, להבטיח את צרכיה של האוכלוסייה האזרחית בשטח הכבוש ולדאוג לרווחתה, כולל מניעת זיהום של מקורות מים.

1. אריאל כהן, יובל סבר, אבי ציפורי ודינה פיימן, ניטור נחלי יהודה ושומרון - הערכת מצב על בסיס ממצאי הדיגום בשנת 2007, היחידה הסביבתית, רשות הטבע והגנים, אוגוסט 2008, עמ' 11.

פרק 1: שפכים מהתנחלויות ומירושלים

מקורות ישראלים רשמיים מעריכים כי ההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית מייצרות כ-17.5 מיליון מ"ק שפכים בשנה, נכון לשנת 2007.² שפכי העיר ירושלים המוזרמים מזרחה נאמדים גם הם על-ידי מקורות ישראלים רשמיים ב-17.5 מיליון מ"ק בשנה.³ כך, סך שפכי ההתנחלויות ושפכי ירושלים המוזרמים מזרחה הוא כ-35 מיליון מ"ק בשנה, המהווים כ-38% מכלל השפכים הזורמים בגדה המערבית.

הדו"ח מתייחס לירושלים כאל יחידה אורבאנית אחת, הכוללת שכונות במערב העיר, שכונות במזרח העיר ושכונות שישראל הקימה בשטחים שסיפחה לעיר ב-1967, שמעמדן לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי זהה לזה של ההתנחלויות שהוקמו בגדה המערבית.

א. שפכי ההתנחלויות

קמ"ט איכות הסביבה במנהל האזרחי, בני אלבו, מסר בראיון לבצלם כי שפכי כל ההתנחלויות מטופלים "ברמה נאותה", שהמתקנים בהתנחלויות "בדרך כלל עובדים" ושפכים גולמיים אינם מוזרמים לסביבה. הוא הוסיף כי הטיפול בשפכי המאחזים לא הוסדר מעולם.⁴

מחקר שפרסמה באוגוסט 2008 היחידה הסביבתית ברשות הטבע והגנים, יחד עם אגף מים ונחלים במשרד להגנת הסביבה וקצין מטה איכות הסביבה במנהל האזרחי, שעסק בטיפול בשפכים בגדה המערבית ובהשפעותיו על מי הנחלים, חשף מציאות שונה. לפי המחקר, נכון לשנת 2007 רק 81 מתוך 121 ההתנחלויות בגדה המערבית מחוברות למתקני טיהור שפכים. משמעות הדבר היא שכ-12 מיליון מ"ק משפכי ההתנחלויות מטופלים, בעוד שכ-5.5 מיליון מ"ק מסולקים כשפכים גולמיים לוואדיות ולנחלי הגדה המערבית.⁵

בחינת תפקודם של מתקני הטיהור המשמשים את ההתנחלויות מעלה כי מעל למחציתם – 38 מתוך 74 מתקנים – הם מתקנים קומפקטיים, קטנים יחסית, הערוכים לטפל בשפכים של כמה מאות משפחות בלבד, על אף הגידול שחל באוכלוסיית המתנחלים בעשורים האחרונים. מתקנים אלה מחייבים אחזקה שוטפת לאורך כל שעות היממה. בהתחשב בכך שברוב ההתנחלויות מספר התושבים האמורים לשאת בתשלום הוא קטן יחסית, עלותה של אחזקה

2. שם.

3. לגבי חישוב שפכי ירושלים המוזרמים מזרחה ר' תת פרק ב'.

4. ראיון עם קמ"ט איכות הסביבה במנהל האזרחי, בני אלבו, 22.6.08. גורמים רשמיים נוספים טענו כי הטיפול בשפכים נעשה "ברמה נאותה"; מכתב מקצין פניות ציבור במנהל האזרחי, סג"מ גל לבנט, לבצלם, 11.6.08; מכתב מרכזת חוק חופש המידע במשרד להגנת הסביבה, שרית לוי גרוסו, לבצלם, 9.9.08. תגובה דומה נמסרה גם לצוות תכנית איכות הסביבה של האו"ם, ר' *Desk Study on the Environment in the Occupied Palestinian Territories*, UNEP, July 2002, p. 56.

5. כהן, סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 52-53, ר' הי"ש מס' 1.

כזו היא גבוהה.⁶ רוב המתקנים סובלים מאחזקה לקויה וכתוצאה מכך נגרמות תקלות טכניות רבות ואף השבתות של המתקן.⁷ בפועל, מתקנים אלה לא מסוגלים לטהר את כמויות השפכים המגיעות אליהם ועומס זה גרם לא פעם להצפה של ערוצי הגדה בשפכים.⁸

בהתנחלויות ותיקות, שרובן הוקמו בשנות השבעים ומיעוטן בשנות השמונים, שפכים אינם מטופלים כלל או שמערכות הטיפול שהותקנו בהם מוזנחות זה עשרות שנים. בין התנחלויות אלה:

- קריית ארבע: מאז שהוקמה ההתנחלות ב-1972, שפכיה הגולמיים מוזרמים לנחל חברון, הזורם לעבר ישראל.⁹
 - עפרה: שפכיה הגולמיים של ההתנחלות, שהוקמה בשנת 1975, מחלחלים לאקוויפר ההר ומזהמים את מי התהום. רק בשנת 2008 הוחל בבניית מתקן טיהור, אך הבנייה מתבצעת על קרקע הרשומה בטאבו על שם של פלסטינים תושבי הכפרים הסמוכים, בלי שנתקבלו עבודה האישורים הנדרשים מהמנהל האזרחי.¹⁰
 - כפר אדומים: מאז שהוקמה ההתנחלות בשנת 1979 לא נבנה בה מתקן לטיהור שפכים והתושבים מסלקים את שפכיהם לבורות ספיגה.¹¹
 - בת עין: ההתנחלות הוקמה ב-1989. מערכת איסוף השפכים במקום היא חלקית בלבד והתושבים מסלקים את שפכיהם לבורות ספיגה.¹²
- בהתנחלויות אחרות אירעו תקלות חוזרות ונשנות במתקני טיהור השפכים ואלה חדלו לתפקד לתקופות ארוכות. להלן מספר דוגמאות:
- אריאל: מתקן טיהור השפכים בהתנחלות פעל באופן לקוי למעלה מעשר שנים ובשנת 2008 הפסיק לתפקד. מאז, שפכי ההתנחלות מוזרמים לנחל שילה, שהוא יובל מרכזי של נחל הירקון.¹³ קיימת תכנית להעברת שפכי ההתנחלות לטיפול בתוך ישראל, אולם זו טרם אושרה.

6. נורית קליאוט ושרון הופמאיר-טוקיץ, זיהום סביבתי על-ידי שפכים - היבטים של צדק סביבתי, המועצה הלאומית לאיכות הסביבה, 2003, עמ' 189.

7. ראיון עם מנהל מחוז ירושלים במשרד להגנת הסביבה, שוני גולדברגר, 6.10.08; "דו"ח מבקר המדינה 43, 1993, עמ' 888; ר' גם דליה טל, "אדם: יש מתקן טיהור, אבל הוא לא מחובר לחשמל", גלובס, 15.5.2000.

8. ראיון עם גולדברגר, ר' ה"ש מס' 7.

9. כהן, סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 20, ר' ה"ש מס' 1.

10. לאחר שהתברר כי לבניית מתקן הטיהור בהתנחלות לא התקבלו האישורים הנדרשים, הוצא צו הפסקת עבודות ר' מכתב ממנכ"ל איגוד ערים לאיכות הסביבה שומרון, יצחק מאיר, לעו"ד קרן הלפרין-מוסרי מאדם, טבע ודין, 3.8.08; ראיון עם גולדברגר, ר' ה"ש מס' 7; צפירי רינת, "מכון הטיהור בעפרה הוקם על קרקע פלשתינית", הארץ, 4.11.08. למרות זאת, בניית המתקן נמשכה והמשרד לתשתיות לאומיות מסר לבצלם כי המתקן "נמצא בבנייה (לא ידוע לנו על הפסקת הבנייה)". הבנייה אמורה להסתיים בסוף שנת 2009. מכתב מיסמין סיאני, הממונה על יישום חוק חופש המידע במשרד התשתיות הלאומיות, לבצלם, 26.1.09.

11. פרוטוקול ישיבה מס' 2/07 של ועדת המשנה לאיכות הסביבה במועצת התכנון העליונה במנהל האזרחי, 2.5.07.

12. פרוטוקול ישיבה מס' 1/07 של ועדת המשנה לאיכות הסביבה במועצת התכנון העליונה במנהל האזרחי, 3.1.07.

13. כהן, סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 19, ר' ה"ש מס' 1.

■ אלקנה: בהתנחלות הוקם מתקן לטיהור שפכים, אולם זה חדל לתפקד ומאז שפכי ההתנחלות מוזרמים גם הם ליובל של נחל הירקון, נחל רבה. משרד התשתיות הלאומיות הקצה 1.8 מיליון ש"ח לשיקום המתקן והוא אמור לשוב לתפקד בסוף 2009.¹⁴

■ קדומים: שני מתקני טיהור השפכים שהוקמו בהתנחלות הפסיקו לפעול במהלך שנת 2007 ושפכי ההתנחלות הוזרמו לנחל אבו ג'מוס. במארכ 2008 חזר אחד המתקנים לפעול.¹⁵

■ בית אריה: מתקן הטיהור שהוקם בהתנחלות רק לפני שנים ספורות חדל לתפקד בשנת 2008 ושפכי ההתנחלות הוזרמו לנחל שילה.¹⁶ המתקן שוקם בעלות של כ-5.5 מיליון ש"ח והוא שב לפעול בינואר 2009.¹⁷

בשש התנחלויות נוספות – קדר, מעלה עמוס, נוקדים, עתניאל, עץ אפרים וענב – השפכים מסולקים לבורות רקב, משם הם מחלחלים אל מי התהום ומזהמים אותם.

שפכיהן של 25 ההתנחלויות בבקעת הירדן מטופלים באופן ראשוני בלבד באמצעות אגני שיקוע ובריכות חמצון, שיטה הנסמכת על תהליכים טבעיים של הפרדת המזהמים מהשפכים. טיפול זה אינו מבטיח את טיהור השפכים ברמה הנדרשת כיום בישראל והוא נחשב למיושן.

הזנחת הטיפול בשפכי ההתנחלויות אינה תופעה חדשה. סדרת מחקרים שביצעו גורמים ישראליים רשמיים, ארגונים לזכויות האדם וגורמים פלסטיניים מעידים על הזנחה קשה ומתמשכת בתחום. המשרד להגנת הסביבה קבע כי להתנחלויות רבות "אין פתרון ביוב ראוי"¹⁸ ומנהלת אגף שפכי תעשייה וקרקעות מזוהמות במשרד להגנת הסביבה, יעל מייסון, ציינה בדיון בוועדת הפנים ואיכות הסביבה של הכנסת כי חלק ממתקני הטיהור בהתנחלויות "לא עומדים בסטנדרטים הנדרשים ומזהמים הן את אקוויפר ההר והן את הנחלים".¹⁹

בשנת 1998 ערך איגוד ערים לאיכות הסביבה יהודה סקר על הטיפול בשפכים ב-48 ההתנחלויות שלהן הוא אחראי. מהסקר עלה כי מתקני הטיפול בשפכים ב-24 התנחלויות, שבהן התגוררו כ-40,000 מתנחלים, זיהמו "במידה רבה או בינונית" את הסביבה ורק 13 התנחלויות, שבהן התגוררו כ-16,000 מתנחלים, טיפלו בשפכים "באופן סביר". סקר דומה נערך בשנת 2002

14. הודעה לעיתונות של המשרד לתשתיות לאומיות, "ישראל מטהרת את הרוב המוחלט של שפכיה", 10.11.08; מכתב מסיאני לבצלם, ר' ה"ש מס' 10.

15. כהן, סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 20, ר' ה"ש מס' 1; מכתב מסרן אריה שעה, קצין פניות ציבור במנהל האזרחי, לבצלם, 10.2.09.

16. כהן, סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 19-20, ר' ה"ש מס' 1.

17. הודעה לעיתונות של משרד התשתיות הלאומיות, ר' ה"ש מס' 14; מכתב מסיאני לבצלם, ר' ה"ש מס' 10.

18. "מים, נחלים ושפכים: מכוני טיהור שפכים במחוז ירושלים", אתר המשרד להגנת הסביבה. ר': http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=object&enDispWho=aroundYou%5E1699&enZone=waste_jer&enVersion=0&1.3.09. כניסה לאתר ב-1.3.09.

19. פרוטוקול מס' 18 מוועדת הפנים ואיכות הסביבה של הכנסת, 21.6.06, עמ' 13.

על-ידי איגוד ערים לאיכות הסביבה שומרון, האחראי לכמאה התנחלויות. בסקר נמצאו 14 התנחלויות שבהן לא הוסדר הטיפול בשפכים.²⁰ בנוסף, שפכיהן של 11 ההתנחלויות הסמוכות לאגן נחל קנה לא טופלו כלל, או טופלו באופן חלקי בלבד, במשך כ-25 שנה עד להקמת פרויקט מובל נחל קנה בשנת 2006.²¹

דו"חות מבקר המדינה ופרסומי המשרד לאיכות הסביבה מעשרים השנים האחרונות תיעדו גם הם הזנחה זו. הם התייחסו, בין השאר, לתחזוקה הלקויה של מתקן הטיהור באזור התעשייה מעלה אפרים, להיעדר חיבור לחשמל של מתקני הטיהור בהתנחלויות טנא ותלם, לחלחול שפכים תעשייתיים גולמיים למי התהום באזור התעשייה ברקן, לטיפול "בדרך כלל פרימיטיבי" בשפכי המפעלים באזור זה, ולזיהום הסביבתי שיצרה רפת ההתנחלות ראש צורים.²²

בישראל, האחריות על איסוף שפכים, טיהורם וסילוקם מוטלת על הרשויות המקומיות.²³ בגדה המערבית היא מוטלת על המועצות המקומיות והאזוריות, מאז שהוסמכו בשנת 1981 להטיל אגרות והיטלים ולחוקק חוקי עזר בכל הנושאים בהם הן מוסמכות לטפל, ובכללם השפכים.²⁴ עם זאת, רוב המועצות האזוריות בגדה המערבית חוקקו חוקי עזר בנושא רק בשנים האחרונות, עשרות שנים לאחר שהוקמו רוב ההתנחלויות.²⁵

במשך יותר מארבעים שנות כיבוש, ישראל לא הקימה בהתנחלויות מתקנים אזוריים מתקדמים לטיהור שפכים, בדומה לאלה שהקימה בתוך שטחה הריבוני. תכנית אב של חברת תכנון המים לישראל (תה"ל) מ-1983 לפיתוח מערכות לטיפול בכל שפכי ההתנחלויות, שעלותה נאמדה אז בכ-110 מיליון דולר, לא יושמה בטענה שאין עבודה תקציב.²⁶ המשרד להגנת הסביבה מסר לבצלם כי כיום הוא "מצוי בשלבים מתקדמים של גיבוש תכנית עבודה" לטיפול בשפכי

20. נורית קליאוט, זיהום סביבתי חוצה גבולות ושיתוף פעולה חוצה גבולות בנושאי סביבה: ישראל, ארצות ערב והרשות הפלשתינית - דו"ח המוגש למועצה הלאומית לאיכות הסביבה, הוועדה לשיתוף פעולה אזורי, החוג לגיאוגרפיה, אוניברסיטת חיפה, מהדורה מתוקנת, ינואר 2003, עמ' 24.

21. 11 ההתנחלויות הן: אורנית, אלקנה, אלפי מנשה, יקיר, מעלה שומרון, עמנואל, עץ אפרים, קרני שומרון, רבה, נופים ושערי תקווה. ר' אתר איגוד ערים לאיכות הסביבה שומרון: http://www.enviosh.org.il/website/www_shomron/index.html.

כניסה לאתר ב-1.3.09.

22. דו"ח מבקר המדינה מס' 40 לשנת 1989, עמ' 866; דו"ח מבקר במדינה מס' 45 לשנת 1994, עמ' 807; דו"ח מבקר המדינה מס' 46 לשנת 1995, עמ' 530-531; "פוטנציאל זיהום מי-תהום בשומרון המערבי", הביוספירה - ירחון המשרד לאיכות הסביבה, 1994; דו"ח מבקר המדינה מס' 50 א' לשנת 1999, עמ' 168-167.

23. סעיפים 16-39 בחוק הרשויות המקומיות (ביוב), התשכ"ב-1962, פרק שלישי: היטל ביוב ואגרת ביוב.

24. סעיפים 76 (א) ו-88 (א) בתקנון המועצות המקומיות (יהודה ושומרון), התשמ"א-1981.

25. המועצה האזורית שומרון (המאגדת 33 התנחלויות ומאחזים) חוקקה חוק עזר ב-1992 (חוק עזר לשומרון (אגרת ביוב), התשנ"ב-1992); המועצה האזורית בקעת הירדן (המאגדת 21 התנחלויות) חוקקה חוק עזר בשנת 2000 (חוק עזר למועצה אזורית ערבות הירדן (אגרת ביוב), התש"ס-2000); המועצה האזורית מטה בנימין (המאגדת 43 התנחלויות) חוקקה חוק עזר שנכנס לתוקף ב-2005, רק לאחר שהמשרד להגנת הסביבה נקט הליך התראה נגד ראש המועצה, פנחס ולרשטיין (חוק עזר למטה בנימין (אגרת ביוב), התש"ס"ה-2005); המועצה האזורית גוש עציון (המאגדת 18 התנחלויות) חוקקה חוק עזר ב-2007 (חוק עזר לגוש עציון (ביוב), התשס"ח-2007); המועצה האזורית הר חברון (המאגדת 19 התנחלויות ומאחזים) החלה רק לאחרונה בהליך של חקיקת חוק עזר (מים, נחלים ושפכים), "מכוני טיהור במחוז ירושלים", אתר המשרד להגנת הסביבה. ראה: http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=object&enDispWho=aro&wndYou%5El699&enZone=waste_jer&enVersion=0&

כניסה לאתר ב-1.3.09.

26. דו"ח מבקר המדינה 43, 1993, עמ' 889.

ההתנחלויות, אולם לא מסר לוח זמנים למימושה.²⁷

הפרויקט היחיד בתחום הטיפול בשפכי ההתנחלויות שישראל השלימה בעשורים האחרונים הוא פרויקט מובל נחל קנה, שהופעל בשנת 2006. המתקן, שבנייתו נמשכה שבע שנים והושקעו בו כ-35 מיליון ש"ח, מוביל את שפכיהן של שש התנחלויות למתקן הטיהור האזורי ניר אליהו שבתוך ישראל.²⁸ בעתיד, במועד לא ידוע, הוא אמור להוביל את שפכיהן של ארבע התנחלויות נוספות.²⁹ אולם מתקן זה מוביל רק כמיליון מ"ק שפכים בשנה, פחות מ-6% מכלל שפכי ההתנחלויות. על אף שהמנהל האזרחי כלל במתקן חיבורים לאיסוף שפכים של כפרים פלסטיניים, עד היום אף יישוב פלסטיני לא התחבר אליו בשל העמדה הפלסטינית השוללת כל שיתוף פעולה בפרויקטים המעניקים לגיטימציה לקיומן של ההתנחלויות.³⁰

לפי חוקי התכנון והבנייה הירדניים החלים בגדה המערבית, מערכת התכנון והבנייה בהתנחלויות חייבת לוודא שבתכניות המתאר קיימות הוראות בנוגע לטיפול בשפכים, טרם אישורן.³¹ אולם, גופי התכנון והבנייה בהתנחלויות ובאזורי התעשייה הישראליים בגדה המערבית מתעלמים מכך ואינם מתנים את אכלוס הבנייה בהתנחלויות או את הפעלת אזורי התעשייה בהסדרת הטיפול בשפכים. לדוגמה, כל שכונותיה הדרומיות של ההתנחלות מודיעין עילית, שבהן מתגוררים למעלה מ-17,000 תושבים המהווים כמחצית מאוכלוסיית העיר, אוכלסו למרות ששפכיהן הגולמיים הוזרמו לנחל מודיעים.³² באזור התעשייה מיתרים, שבו פועלים שני מפעלים, החלה בניית מתקן לטיהור שפכים אולם זו לא הושלמה. שפכי המפעלים, הכוללים שמן משומש ודטרגנטים, מוזרמים ישירות דרך המתקן אל הוואדי הסמוך.³³

מציאות זו מתאפשרת, בין השאר, בשל חלוקת הסמכויות המעורפלת בין המנהל האזרחי לבין המשרד להגנת הסביבה. המנהל האזרחי אחראי לכך שתכניות הבנייה יכללו פתרונות לטיפול בשפכים, אך הסמכות לאכוף את ביצוען של תכניות אלה נמסרה למשרד להגנת הסביבה. זאת בניגוד למצב בישראל, שבה האחריות מרוכזת כולה בידי המשרד להגנת הסביבה.

לפיכך, מספר פעולות האכיפה שנקט המשרד להגנת הסביבה נגד התנחלויות מזהמות הוא זעום. משנת 2000 ועד חודש ספטמבר 2008 ננקטו רק 53 צעדי אכיפה נגד התנחלויות שלא

27. מכתב מלוי גרוסו לבצלם, ר' ה"ש מס' 4.

28. קרני שומרון, עמנואל, אורנית, שערי תקווה, יקיר ונופים.

29. מעלה שומרון, קריית נטפים, עץ אפרים ורבה.

30. כהן, סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 19, ר' ה"ש מס' 1; קליאוט, עמ' 25, ר' ה"ש מס' 20; "פעילות קמ"ט איכות הסביבה", ר' אתר המשרד להגנת הסביבה:

<http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=Object&enDispWho=InterestGroups^l400&enZone=kamat>. כניסה לאתר ב- 1.3.09.

31. החוק הירדני לתכנון ערים, כפרים ובניינים לשנת 1966. ר' דו"ח מבקר המדינה 43 לשנת 1992, עמ' 883.

32. דו"ח מבקר המדינה 51 א' לשנת 2000, עמ' 216; מירון רפפורט, "משחו מסריח", הארץ, 17.12.06; יעל עברי-דראל, "חיבור פיראטי: שפכי מודיעין-עלית זורמים למודיעין", ynet, 19.6.08; כהן סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 19, ר' ה"ש מס' 1.

33. מכתב מעו"ד קרן הלפרין-מוסרי מארגון אדם, טבע ודין אל ראש המועצה האזורית הר חברון, צביקי בר חי, יו"ר איגוד ערים לאיכות הסביבה יהודה, גבי בר זכאי, ראש אגף תעשיות ורישוי עסקים במשרד התעשייה והמסחר, טלי בורשטיין וקמ"ט איכות הסביבה במנהל האזרחי, בני אלבו, 24.9.08.

מתקן טיהור שפכים לא מתפקד באזור התעשייה מיתרים. תצלום: אייל הראובני, 15.9.08

טיפולו בשפכיהן. רובם היו התראות בלבד וכמעט מחציתם ננקטו נגד התנחלויות במועצה האזורית מטה בנימין. בשנים אלה הוגשו ארבעה כתבי אישום בלבד – נגד המועצה האזורית חבל מודיעין, מודיעין עילית, מבוא חורון וגבעת זאב.³⁴ לשם השוואה, בשנת 2006 לבדה נקט המשרד להגנת הסביבה 230 צעדי אכיפה נגד רשויות בתוך ישראל, רובם התראות בחשד לעבירה על חוק המים.³⁵

גורמים במשרד להגנת הסביבה מודעים לחומרת הבעיה ולאזלת היד באכיפת החוק נגד התנחלויות מזהמות. מנהל מחוז המרכז במשרד, גדעון מזור, הודה בכישלונם של המשרד להגנת הסביבה ושל מועצת התכנון העליונה במנהל האזרחי במניעת בנייה או אכלוס של מבנים ללא פתרונות לשפכים בהתנחלויות ובאזורי תעשייה בגדה. מזור ציין כי "כל פעם, הדיור מקדים את הביוב. דואגים לחשמל, דואגים לגני ילדים, לביוב לא דואגים. בתוך ישראל אנחנו יכולים לעצור תכניות. ביהוד, לדוגמה עצרנו תכניות בניין במשך שנים עד שהם התחברו לשפד"ן. מעבר לקו הירוק אין לנו סמכויות לעצור תכניות".³⁶

34. מכתב משרית לוי גרוסו לבצלם, ר' ה"ש מס' 4.

35. אגף תיאום האכיפה, דו"ח סיכום פעילות ינואר-דצמבר 2006, משרד איכות הסביבה. מידע נוסף באתר המשרד להגנת הסביבה: http://www.sviva.gov.il/Enviroment/Static/Binaries/ModulKvatzim/p0425_1.pdf. כניסה לאתר ב-1.3.09

36. מירון רפפורט, "משהו מסריח", ר' ה"ש מס' 31.

ב. שפכי ירושלים המוזרמים מזרחה

כמות השפכים של ירושלים המוזרמים מזרחה, לתוך שטח הגדה המערבית, נאמדת בכ-17.5 מיליון מ"ק בשנה. כ-10.2 מיליון מ"ק הם שפכים גולמיים המוזרמים לאגן נחל הקדרון בדרום-מזרח ירושלים³⁷ וכ-7.3 מיליון מ"ק הם שפכים המוזרמים למתקן מאגר אוג, צפונית לים המלח וסמוך לאתר נבי מוסא.³⁸

הזרמת שפכים לנחל קדרון

הזרמת שפכים גולמיים מירושלים לאגן נחל הקדרון החלה עוד בשנות הארבעים של המאה הקודמת.³⁹ השפכים מגיעים משכונות במערב העיר, מתלפיות-מזרח ומשכונות פלסטיניות במזרח העיר.⁴⁰ הם מובלים בתעלה פתוחה בערוץ נחל הקדרון בפאתי הכפר ג'בל אל-מוכבר, בצמוד למכשול ההפרדה וסמוך לכפר א-שיח' סעד. היישובים הפלסטיניים בית סאחור, אבו דיס, אל-עזירייה והשכונות של מזרח בית לחם מזרימים גם הם את שפכיהם הגולמיים לאפיק הנחל, ואלה מהווים כ-10% מכמות השפכים המוזרמת בו. מהתעלה הפתוחה, השפכים מוזרמים לאורך יותר משלושים ק"מ לכיוון ים המלח, משם הם גולשים במצוקי ים המלח אל הימה עצמה.

מתקן הטיה בבקעת הורקניה, הפועל ללא אישור משרד הבריאות, סוכר חלק משפכים אלה. לאחר טיפול ראשוני בבריכות שיקוע במתקן, המים מוזרמים להשקיית עצי תמר בהתנחלויות בבקעת הירדן, והשפכים הגולמיים ממשיכים לזרום לסביבה ומחלחלים לאקוויפר ההר באזור הנחשב לרגיש לזיהום.⁴¹ הם יוצרים צחנה קשה באזור וכן מפגעים תברואתיים וסביבתיים קשים, כולל זיהום של מי התהום ושל מי ים המלח. חלק משפכים אלה אף משמשים להשקיית עדרי צאן ואדמות חקלאיות של פלסטינים, למרות הסכנה הבריאותית שבכך.⁴² מסיבות

37. נתון בדבר שפכים המוזרמים לאגן נחל קדרון נמסר לוועדת המשנה המקצועית לביוב שליד הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה במחוז ירושלים. ר' פרוטוקול ישיבת ועדת משנה מקצועית לביוב מס' 2005002 מ-18.7.05. עוד בנושא, ר' "מים, נחלים ושפכים, נתונים סטטיסטיים – 2007", אתר המשרד להגנת הסביבה: <http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&e>.
1.3.09. nDisplay=view&enDispWhat=Zone&enDisp. Who=waste_jer&enZone=waste_jer.

38. חישוב השפכים המוזרמים לאגן נחל אוג נעשה לפי כמות השפכים הנקלטת במתקן מאגר אוג: 20,000 מ"ק שפכים ביום, המגיעים ל-7.3 מיליון מ"ק בשנה. ר' מאגר אוג באתר הגיחון: <http://www.hagihon.co.il/biyuv.asp?cat=90&in=87>. כניסה לאתר ב-2.3.09.

39. Almgog Ram, *Geographical and Environmental Characteristics of the Kidron/Nar Basin, Background report for the German-Israeli-Palestinian research project: From conflict to collective action: Institutional change and management options to govern transboundary watercourses*, The Geography Department, The Hebrew University of Jerusalem, March 2007.

40. ר' ה"ש מס' 37. השפכים זורמים משכונות מערב העיר: ממילא, הר ציון, טלביה, קריית שמואל (דרומית לרח' עזה), עמק רפאים, ימין משה ואבו-טור. השפכים זורמים משכונות מזרח העיר: העיר העתיקה, סילוואן, ערב א-סוואחרה וראס אל-עמוד.

41. Almgog Ram, *Geographical and Environmental Characteristics of the Kidron/Nar Basin*. ר' ה"ש מס' 39.

42. פרוטוקול הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה מס' 2007010 מ-31.7.07 בנושא עדכון בנוגע למערך הטיפול בשפכי ירושלים; פרוטוקול ישיבת ועדת משנה מקצועית לביוב מס' 2005002 מ-18.7.05. Almgog Ram, *Geographical and Environmental*; 18.7.05. *Characteristics of the Kidron/Nar Basin*, ר' ה"ש מס' 39.

שפכי ירושלים מוזרמים לאגן נחל הקדרון. תצלום: אייל הראובני, 2.7.08

אלה הכתיר המשרד להגנת הסביבה את הזרמת השפכים הזו כ"מפגע הביוב הגדול ביותר בישראל".⁴³

במהלך השנים הציעה עיריית ירושלים כמה פתרונות לטיפול בשפכים אלה. בשנות השבעים הקצתה העירייה שטח של 24 דונם להקמת מתקן טיהור שפכים באתר מוצא השפכים בנחל הקדרון, בפאתי הכפר ג'בל מוכבר ובסמוך לכפר א-שיח' סעד.⁴⁴ תכניות אלה לא מומשו ועל חלק מהשטח הוקם בינתיים מכשול ההפרדה. מאז שנות השמונים הציעה העירייה תכניות אחרות, בהן העברת השפכים למתקן טיהור שאמור היה לקום באזור התעשייה מישור אדומים, העברת השפכים בצינור לאורך תוואי נחל קדרון, והקמת מתקני טיהור לאורך תוואי הנחל, אולם גם אלה לא מומשו.

לאחר הקמת הרשות הפלסטינית חייבו תכניות אלה שיתוף פעולה מצידה, שכן הן כללו בניית תשתיות או מתקני טיהור בשטחים שבשליטתה. לאורך השנים טענה העירייה שלא ניתן לקדם את התכניות האלה שכן הרשות מסרבת לשתף איתה פעולה, בטענה שהדבר יעניק לגיטימציה לסיפוח מזרח ירושלים לישראל.⁴⁵

43. אתר המשרד להגנת הסביבה, כניסה ב-1.3.09: http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=Zone&enDispWho=waste_jer&enZone=waste_jer

44. פרוטוקול ישיבת ועדת משנה מקצועית לביוב מס' 2006001 מה-6.12.06.

45. פרוטוקול ישיבת ועדת משנה מקצועית לביוב מס' 2005002 מה-18.7.05.

בשנתיים האחרונות התרה מנהל מחוז ירושלים במשרד להגנת הסביבה בראש העירייה ובראשי תאגיד המים העירוני הגיחון וחברת הבת שלו, מפעלי ביוב וטיהור ירושלים (מבט"י), כי הם עלולים לשאת באחריות פלילית אישית למפגע המתמשך.⁴⁶ רק אז החלו תאגיד הגיחון וחברת מבט"י לקדם כמה חלופות לטיפול בשפכים המוזרמים לאגן הקדרון. הראשונה, המועדפת על-ידי העירייה והמשרד להגנת הסביבה, ביקשה להעביר את השפכים ממוצאם בפאתי ג'בל מוכבר בצינור שיונח במנהרה באורך של כ-2.5 ק"מ מתחת לעיירות אבו-דיס ואל-עיוזרייה, בשטח B שבשליטה אזרחית של הרשות הפלסטינית. משם, אמור היה הצינור להמשיך אל מתקן מאגר אוג, שקיימת תכנית להרחיבו כך שיוכל לקלוט גם שפכים אלה. קידום חלופה זו הוקפא בשל התנגדות הרשות הפלסטינית ובשל "המצב הגיאוגרפי-פוליטי".⁴⁷ בתגובה, מסרב תאגיד הגיחון לאשר הנחת קו ביוב מבית ג'אלה למתקן טיהור השפכים המערבי בירושלים, שורק.⁴⁸

שתי חלופות נוספות אינן מחייבות שיתוף פעולה עם הרשות הפלסטינית אולם הן נחשבות למורכבות יותר לביצוע. האחת מציעה להקים מתקן טיהור בתחום השיפוט של העיר, באתר שיועד לכך בשנות השבעים. חלופה זו נחשבת למורכבת מאד בשל הקרבה לבתי הכפרים ג'בל מוכבר וא-שיח' סעד, בשל הסכנה ליצירת מפגעים סביבתיים נוספים ובשל השטח המצומצם הזמין כיום לבניית המתקן באתר. להערכת מבט"י, הקמת מתקן במיקום זה צפויה להימשך כשלוש שנים.⁴⁹ החלופה השנייה, המכונה "חלופת המדרגות", הינה לשאוב את השפכים במספר תחנות סניקה אל צינור שיעבור במנהרה מתחת להר הצופים ומשם ימשיך אל מאגר אוג. חלופה זו עלולה ליצור מפגעים תברואתיים סביב שכונות מגורים, שכן השימוש בתחנות סניקה נחשב למועד לתקלות. בנוסף, היא עלולה לפגוע בתוואי הנוף ההיסטורי סביב העיר העתיקה.⁵⁰ הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה בירושלים אמורה הייתה להתחיל לדון בשתי חלופות אלו לפני סוף שנת 2008, אך עד למועד חתימת הדו"ח טרם החלה בכך.

מאגר אוג

שפכיהן של נווה יעקב ופסגת זאב והשכונות הפלסטיניות שבמורדות הצפון-מזרחיים של ירושלים מוזרמים מזה עשרים שנה לטיפול ראשוני וסינון במתקן ויסות הסמוך לכפר חיזמה. משם מוזרמים השפכים בצינור למתקן מאגר אוג, הקולט גם את שפכי ההתנחלויות מעלה אדומים, אדם, ענתות ומצפה יריחו ושל אזור התעשייה מישור אדומים.

46. מכתב ממנהל מחוז ירושלים במשרד להגנת הסביבה, שוני גולדברג, אל ראש עיריית ירושלים אורי לופוליאנסקי, יו"ר דירקטוריון הגיחון, משה קלצ'ין, ומנכ"ל הגיחון, דוד קוכמיסטר, מה-25.7.06; ראיון עם גולדברג, ר' הי"ש מס' 7. ר' גם "מים נחלים ושפכים", ר' הי"ש מס' 37.

47. פרוטוקול ישיבת ועדת משנה מקצועית לביוב מס' 2005002.

48. מכתב מהמהנדסת נינה לויבסקי, תשתיות זורמות במשרד קמ"ט איכות הסביבה במנהל האזרחי, אל סג"מ גל לבנט, קצין פניות ציבור במנהל האזרחי, מה-14.1.09.

49. פרוטוקול ישיבת ועדת משנה מקצועית לביוב מס' 2006001 מיום 6.12.06.

50. ראיון עם גולדברג, ר' הי"ש מס' 7.

מאגר אוג נבנה כמתקן זמני והוא נועד לטפל בכשליש מכמות השפכים המוזרמת אליו כיום.⁵¹ כתוצאה מכך, השפכים מטופלים בו באופן חלקי בלבד.⁵² כ-80% ממי הקולחין המופקים בו משמשים להשקיית עצי תמר וגידולים חקלאיים בהתנחלויות צפון ים המלח ובקעת הירדן, באישור משרד הבריאות.⁵³

בשנת 2008, אישרה הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה במחוז ירושלים תכנית להקמת מתקן משופר בסמוך למאגר אוג הקיים. המתקן תוכנן באופן מודולארי, כך שיוכל בעתיד לקלוט גם את שפכי אגן הקדרון. מבט"י בחרה בחברות מנרב ומקורות ייזום לביצוע הפרויקט ואלה אמורות היו להתחיל בבנייה, אולם חילוקי דעות בין החברות הזוכות לבין המשרד להגנת הסביבה מעכבים את התחלת הבנייה.⁵⁴

היעדר פתרונות ראויים לטיפול בשפכי העיר ירושלים המוזרמים מזרחה לא מנע את אכלוסן של שכונות חדשות, שדייריהן מוסיפים לכמות השפכים הלא מטופלים. מתחמים בפסגת זאב ואכלסו לפני שהושלמה מערכת לטיפול בשפכים, למרות שהתקנונים של אותם מתחמים אסרו על אכלוסם לפני השלמה ותפעול של "מערכת ביוב כוללנית לרבות מתקני טיהור".⁵⁵ רק בשנת 2007 החליטה הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה במחוז ירושלים להתנות את הוצאת היתרי הבנייה בשכונה חדשה בנווה יעקב בהפעלת המתקן המשודרג לטיהור שפכים במאגר אוג. אולם, בשכונות ששפכיהן מוזרמים לאגן נחל קדרון, הוועדה סירבה להתנות את הוצאת היתרי הבנייה באופן דומה וקבעה רק שהיא "תתקשה" במתן היתרי בנייה עבורן.⁵⁶

51. דו"ח שנתי בנושא ביוב - 2006, המחלקה לבריאות הסביבה, שירותי בריאות הציבור, משרד הבריאות.

52. שם. ראה גם מאגר אוג באתר הגיחון: <http://www.hagihon.co.il/biyuv.asp?cat=90&in=87>. כניסה לאתר ב-1.3.09.

53. ראיון עם גולדברגר, ר' הי"ש מס' 7; דו"ח שנתי בנושא ביוב - 2006, ר' הי"ש מס' 51; ר' אתר המשרד להגנת הסביבה: http://www.sviva.gov.il/bin/en.jsp?enPage=BlankPage&enDisplay=view&enDispWhat=Zone&enDisp.%20.Who=waste_jer&enZone=waste_jer. כניסה לאתר ב-1.3.09.

54. שיחה עם מנהל מחוז ירושלים במשרד הגנת הסביבה, שוני גולדברגר, 20.5.09.

55. דו"ח מבקר המדינה מס' 42 לשנת 1991, עמ' 857.

56. פרוטוקול החלטות מיישיבת הוועדה המחוזית מס' 2008003 - 4.3.08.

פרק 2: שפכים מיישובים פלסטיניים

לפי מקורות ישראליים, סך השפכים שמייצרים פלסטינים בגדה המערבית מגיע לכ-56 מיליון מ"ק בשנה, המהווים כ-62% מכלל השפכים הזורמים בגדה. מתוכם, 32.3 מיליון מ"ק מכפרים ו-23.8 מיליון מ"ק מערים.⁵⁷

רק 20% מבתי הפלסטינים בגדה המערבית, בעיקר אלה הנמצאים בערים ובעיירות, מחוברים לרשתות ביוב.⁵⁸ רשתות אלה הן מיושנות, סובלות מדליפות ואינן מותאמות לכמות השפכים הזורמת אליהן היום. בהיעדר מתקנים, שאר הפלסטינים בגדה מסלקים את שפכים לבורות ספיגה, שתוכנם מחלחל למי התהום. עלות פינוי הבורות מוטלת על התושבים והמצוקה הכלכלית מונעת ממשפחות רבות לפנותם. בנוסף, ההגבלות שישראל מטילה על תנועתם של פלסטינים בגדה מקשות על גישתן של מיכליות לשאיבת השפכים ליישובים מרוחקים ומייקרות את שירותיהם.

בין 90%-ל-95% משפכי הפלסטינים אינם מטופלים כלל ורק מתקן אחד לטיהור שפכים מתפקד כיום ביישוב פלסטיני.⁵⁹ בהיעדר מתקנים, גם כאשר מפנים התושבים את בורות הספיגה, תוכנם מוזרם לוואדיות, לרשתות ביוב, לתעלות השקיה או למזבלות.⁶⁰

א. עיכוב פיתוח תשתיות לטיפול בשפכים מיישובים פלסטיניים

אחת הסיבות העיקריות להיעדרם של מתקני טיהור שפכים בגדה המערבית היא מחדליה של ישראל בתחום זה.

בראשית שנות השבעים הקימה ישראל ארבעה מתקני טיהור שפכים – בג'נין, בטול כרם, בחברון וברמאללה. לאורך השנים, יעילותם נחשבה לנמוכה עד זניחה. היום, שלושת הראשונים אינם מתפקדים כלל והשפכים המגיעים אליהם מוזרמים ללא טיפול לנחלים הזורמים לעבר ישראל – נחל הקישון, נחל חברון ונחל שכם, הזורם למאגר חירום ישראלי ביד חנה.

המתקן היחיד שעדיין פועל, ברמאללה, הוא קטן יחסית ולמרות ששופץ בשנת 2003, יעילותו עדיין זניחה. המתקן אינו עומד בעומס של שפכי העיר ומפעלי התעשייה באזור אינם מטפלים

57. כהן, סבר, ציפורי ופימן, עמ' 12.

58. *Status of the Environment in the Occupied Palestinian Territories*, Applied Research Institute Jerusalem (ARIJ), August, 2007 p.118; *Desk Study on the Environment in the Occupied Palestinian Territories*, UNEP, July, 2002, p. 52; כהן, סבר, ציפורי ופימן, עמ' 14, ר' היש מס' 1.

59. כהן, סבר, ציפורי ופימן, עמ' 11 ו-14, ר' היש מס' 1.

60. *Desk Study*, p.52, ר' היש מס' 58. כהן, סבר, ציפורי ופימן, עמ' 12. ר' היש מס' 1. *Water for Life – The Dilemma of Development Under Occupation: The Obstacles of Achieving the Millenium Development Goals and Water Rights in the Occupied Palestinian Territory*, Water, Sanitation and Hygiene Nonitoring Program (WaSH MP), 2006, p. 33.

כנדרש בשפכים לפני שהם מוזרמים למתקן, דבר המקשה על פעולתו. לכן, השפכים כמעט שאינם מטופלים והם זורמים ממנו לנחל שורק.⁶¹

לאורך השנים ישראל לא הקצתה תקציבים לשדרוג המתקנים, להקמת תשתיות להולכת השפכים, לטיפול בהם או להקמת מתקני טיהור חדשים במקומות נוספים בגדה המערבית. ב-1993 התריע מבקר המדינה כי תכניות רבות שהוכנו מאז תחילת שנות השבעים לטיפול בשפכי הערים הפלסטיניות לא בוצעו בהיעדר תקציב, אף על פי שכבר אז היה ידוע כי זרימת השפכים מסכנת מקורות מים וגידולים חקלאיים.⁶² ההשקעה הנחוצה להקמת מתקני טיהור שפכים ליישובים הפלסטיניים בגדה נאמדת היום בסכום של בין 1.2 ל-1.8 מיליארד דולר.⁶³

בהסכם הביניים שנחתם בשנת 1995 בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית הועברה לרשות האחריות לטיפול בשפכי היישובים הפלסטיניים. הסעיף בהסכם העוסק במים ובביוב קובע, בין השאר, כי הצדדים יפעלו בתחום זה תוך שיתוף פעולה, כולל "עידוד ופיתוח פרויקטים משותפים הקשורים למים וביוב, במסגרות רב לאומיות קיימות או עתידיות". כל צד התחייב גם לנקוט ב"כל האמצעים הדרושים" למנוע זיהום של מקורות המים, "לרבות אלה של הצד האחר."⁶⁴

מכוחו של סעיף זה הוקמה ועדת מים ישראלית-פלסטינית משותפת המופקדת, בין השאר, על אישור פרויקטים חדשים בתחום המים והביוב בכל שטחי הגדה המערבית. ועדה זו המשיכה לפעול לאורך כל שנות האינתיפאדה השנייה והיא ממשיכה להתכנס גם היום. בוועדה ישנו מספר שווה של נציגים ישראלים ופלסטיניים וכל ההחלטות בה חייבות להתקבל פה אחד. מאחר שלא נקבע מנגנון לפיתרון מצבים של חוסר הסכמה, נותרה בידי ישראל האפשרות לאשר או לדחות כל בקשה שמגישים הנציגים הפלסטיניים לוועדה בתחום תשתיות המים והביוב.⁶⁵

הרשות הפלסטינית הכירה בצורך הדחוף לטפל בשפכים אלה ובין השנים 1996 ו-2002 גייסה לכך תרומות בסכומים של בין 230 ל-260 מיליון דולר, רובן מבנק הפיתוח הגרמני KfW ומסוכנות הסיוע האמריקאית לפיתוח בינלאומי USAID.⁶⁶ תרומות אלה נועדו להקמת 15 מתקני טיהור חדשים בערים ובאזורי תעשייה פלסטיניים בגדה המערבית.⁶⁷

61. כהן, סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 17, ר' ה"ש מס' 1; *Desk Study*, p. 45, ר' ה"ש מס' 58.

62. דו"ח מבקר המדינה 43, 1993, עמ' 887.

63. קליאוט, עמ' 53, ר' ה"ש מס' 20.

64. סעיף 40 (4), העברת סמכויות בהסכם ביניים ישראלי-פלסטיני בדבר הגדה המערבית ורצועת עזה, נספח III: פרוטוקול בנושאים אזרחיים. שיתוף פעולה, 20. ד'. הגנה על משטרי מים ועל מערכות מים וביוב, 23.

65. להרחבה בנושא זה ר' בצלם, צמאים לפיתרון: מצוקת המים בשטחים ופתרונה במסגרת הסכם הקבע, נייר עמדה, יולי 2000, עמ' 38. Zacharya Tagar, "Water, Power, Institutions and Costs: Cooperation and lack thereof in protecting shared Israeli-Palestinian water resources", thesis work submitted to the Department of International Relations and the Department of Geography, The Hebrew University of Jerusalem, July 2007, p. 67.

66. זכריה נגר, תמר קינן וגדעון ברומברג, "פצצת זמן מחלחלת: סכנת זיהום אקוויפר החר משפכים", ינואר 2004; Itay Fischhendler, "The Politics of Unilateral Environmentalism: Wastewater Treatment along the Israeli-Palestinian Border", invited seminar at The School of International Affairs and Public Policy, Columbia University, New York, 11.9.07.

67. חלחול, גיפנא/ אל-ג'לזון/ ביר זית, א-ראם, אל-עזרייה/ אבו-דיס, רמאללה/ ביתוניא, סלפית, שכס מערב, חברון, אזור התעשייה גינן, גינן, טול כרם אזורי, טול כרם, א-זובידאת, אל-ערוב.

68. Palestinian Wastewater Project Submitted to Joint Water Committee (JWC), 29.7.03; ראיון עם מנהל הכספים והאדמיניסטרציה ברשות המים הפלסטינית, אחמד הינדי, ומנהל הפרויקטים ברשות, נעים אל-מאני, 25.5.08.

אולם, מאז שהוקמה רשות המים הפלסטינית ונוסדה ועדת המים המשותפת ב-1996 נבנה רק מתקן טיהור שפכים אחד, בעיירה אל-בירה. המתקן הוקם בשנת 1998 במימון KfW. הקמתו התאפשרה מאחר שהוא נבנה בשטח B הנמצא בשליטה פלסטינית אזרחית.⁶⁸ הצד הישראלי היה מעוניין בהקמת המתקן לאחר שהצליח לכפות על עיריית אל-בירה את חיבור ההתנחלות פסגות הסמוכה אליו. שפכי ההתנחלות מטופלים במתקן, אולם עד היום מסרבת ההתנחלות לשלם על הטיפול בהם.⁶⁹ בנוסף, ניתן אישור ראשוני לבניית שלושה מתקנים נוספים, כאשר שניים מהם אושרו רק בשנת 2008.

שילוב של כמה סיבות הביא לכך שעד היום לא נבנו מתקני טיהור שפכים חדשים בגדה המערבית:

עיכוב באישור התכניות

תהליך אישור של מתקן טיהור שפכים הוא מורכב וממושך, בשל ההשלכות הסביבתיות של הקמת מתקן כזה. התהליך מסובך ומתיש עוד יותר כאשר מדובר בהקמת מתקן פלסטיני בגדה המערבית, שכן הדבר כרוך באישור ישראלי. ראשית, יש להגיש תכנית למתקן לוועדת המים הישראלית-פלסטינית המשותפת, שעליה לאשר באופן עקרוני את מיקום המתקן ואת אופן הטיפול המוצע בשפכים. לאחר מכן, אם המתקן נועד להיבנות בשטח C, מוגשת התכנית גם לאישור המנהל האזרחי.

שלב נוסף זה נדרש ברוב המקרים, שכן מתקני טיהור דורשים שטח יחסית גדול, שיהיה מרוחק מאזורי מגורים ושניתן יהיה להרחיבו בעתיד בהתאם לגידול באוכלוסייה. שטחי A ו-B, הנמצאים בשליטה אזרחית של הרשות הפלסטינית, כוללים ברובם את השטחים המוניציפאליים של הערים והעיירות הפלסטיניות, שרובם נוצלו כבר לבנייה.⁷⁰ שטחי C, לעומת זאת, מקיפים כ-60% משטח הגדה המערבית ועל כן מהווים את העתודה הקרקעית הגדולה ביותר לפיתוח בגדה.

מאחר שמדובר במתקני תשתית גדולים יחסית שהקמתם מחייבת בין השאר מציאת שטח מתאים, ניהול משא ומתן לרכישתו אם הוא שייך לאדם פרטי והסכמה של ישראל למיקומו, ברור כי סירוב המנהל האזרחי למיקום המתקן גורר דחייה של שנים בלוחות הזמנים, שכן הוא מחייב הגשת תכניות חדשות לאישור ועדת המים המשותפת והמנהל האזרחי.⁷¹

68. *Desk Study*, p.54, ר' הייש מס' 58 ; 38, 39, 45, Tagar, ר' הייש מס' 65.

69. כחן, סבר, ציפורי ופימון, עמ' 11, ר' הייש מס' 1.

70. ראיון עם עאדל יאסין, מנהל מחלקת מידע ברשות המים הפלסטינית, 7.8.08. בישראל המרחק המינימאלי הנדרש בין אזורי מגורים למכונני טיהור שפכים הוא 500 מ', ר' צפרייר רינת, "ממכוני הטיהור עולה ריח רע", הארץ, 29.12.05.

71. Tagar, p.38, ר' הייש מס' 65. ראיונות עם הינדי, אל-מאני ויאסין, ר' הייש מס' 67 ו-70. הרשות הפלסטינית אינה מוסמכת להפקיע קרקעות לצורכי ציבור, וישראל היא זו ששולטת באדמות המדינה בגדה המערבית.

על אף שנציגי המנהל האזרחי חברים בוועדת המים המשותפת, אין תיאום בין שני הגופים וסיכומים שהושגו בוועדת המים המשותפת מופרים לא פעם על-ידי המנהל האזרחי. חוסר תיאום זה גורם לעיכובים ממושכים ולא סבירים, לעיתים של למעלה מעשור, באישור תכניות להקמת מתקני טיהור פלסטיניים ולחוסר אמון הולך וגובר בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית. לטענת רשות המים הפלסטינית, ישראל מעכבת כעת כ-140 פרויקטים של תשתיות מים וביוב.⁷² לעומת זאת, המנהל האזרחי טוען כי הוא "רואה חשיבות גבוהה בהקמת מתקנים אלו, וכלל הגורמים הקשורים לנושא מונחים לפעול במרץ רב ובתשומת לב גבוהה בעניין כל בקשה להקמת מתקני טיהור שפכים פלסטיניים".⁷³

להלן כמה דוגמאות לעיכוב הממושך באישור מתקני טיהור שפכים פלסטיניים:

- טול כרם: תכנית להקמת המתקן הוגשה לוועדת המים המשותפת בשנת 1996, אולם רק בשנת 2006, לאחר משא ומתן שארך שנה בנוגע למיקום המתקן בלבד, הגיעה הוועדה למזכר הבנה לגבי מיקומו באזור C.⁷⁴ למרות זאת, כאשר הוצגה התכנית בפני המנהל האזרחי בדצמבר 2008, המליץ ראש ענף ארגונים בינלאומיים במנהל "לבחון הקמת המתקן בשטח A ולהימנע מגלישה לשטח C".⁷⁵ דחיית המיקום עליו הוסכם בוועדת המים המשותפת תכשיל את התכנית, שכן בשטח המוניציפאלי של טול כרם אין שטחים פנויים להקמתו.
- מערב שכם: תכנית להקמת המתקן הוגשה לוועדת המים המשותפת באוגוסט 1997. המנהל האזרחי דרש לשנות את מיקום המתקן פעמיים ורק במאי 2008 הנפיק היתרים לבנייתו.⁷⁶ בניית המתקן טרם החלה. תכנית להקמת מתקן דומה במזרח שכם בוטלה כבר בשל ההתמשכות של תהליך האישור.⁷⁷
- מערב רמאללה: תכנית להקמת המתקן הוגשה לוועדת המים המשותפת ביולי 1999 ואושרה על ידה, אולם אז דרש המנהל האזרחי לשנות את מיקום המתקן בטענה שהוא נמצא על תוואי עתידי של מכשול ההפרדה. רק בספטמבר 2008 אישר ראש המנהל האזרחי את הקמת המתקן, אולם חייב את הפלסטיניים לכלול אפשרות לחבר אליו את ההתנחלות בית חרוון.⁷⁸ תכנית המתקן עדיין לא הוגשה לאישור המנהל האזרחי.

72. מכתב מד"ר שדאד עתילי, ראש רשות המים הפלסטינית לבצלם, 14.8.08.

73. מכתב מסרן אריה שעיה, ר' הי"ש מס' 15.

74. דואר אלקטרוני מעוזר יו"ר רשות המים הפלסטינית, מייקל תלחמי, יועץ TOKTEN (Transfer of Knowledge Through Expatiate Nationals) לרשות המים הפלסטינית לבצלם, 14.8.08; ראיון עם מנהל מדור המים בעיריית טול כרם, המהנדס רפיק חמד, ב-8.2.09 וב-2.3.09.

75. מכתב מהמהנדסת נינה לויבסקי, ר' הי"ש מס' 48.

76. Tagar, p.45, ר' הי"ש מס' 65; ראיון עם יאסין, ר' הי"ש מס' 70.

77. Zach Tagar, Tamar Keinan, Violet Qumeish, "Pollution of the Mountain Aquifer by Sewage: Finding Solutions", Friends of the Earth Middle East, July 2005; ראיון עם יאסין, ר' הי"ש מס' 70.

78. מכתב מהמהנדסת נינה לויבסקי, ר' הי"ש מס' 48.

ניסיון ישראלי לכפות על הרשות הפלסטינית את הטיפול בשפכי ההתנחלויות

בין השנים 1996 ו-1999 התנתה ישראל את הקמת מתקני הטיהור הפלסטיניים בחיבור התנחלויות אליהם. כך, למשל, ישראל ניסתה לכפות את חיבור ההתנחלות כוכב יעקב למתקן באל-בירה ודרשה לחבר התנחלויות למתקני הטיהור שתוכננו במערב שכם, בסלפית ובאזור חברון.⁷⁹ הרשות הפלסטינית דחתה דרישות אלה, שכן לתפיסתה, אישורן יהווה מתן לגיטימציה לקיומן של ההתנחלויות. ב-1999, לאחר שהממשלה התחלפה, חדלה ישראל מלהתעקש על חיבור ההתנחלויות למתקני הטיהור.⁸⁰

מדיניות זו יושמה דווקא בתקופה שבה גייסה הרשות הפלסטינית, יחד עם המדינות התורמות, משאבים ניכרים להקמת מתקנים לטיהור שפכים. עמדת ישראל הביאה לאובדן זמן ניכר בדיונים ובאישורים של התכניות להקמת המתקנים.⁸¹

לאחרונה, שבה ישראל לנקוט במדיניות זו כאשר התנתה את מתן האישור להקמת מתקן טיהור עבור רמאללה בכך שההתנחלות בית חורון תחובר אליו.⁸²

מחלוקת בנושא תקנים לטיהור שפכים

בשנת 2002, במהלך דיוני ועדת המים המשותפת בתכנית שעסקה במתקן הטיהור לאזור חברון, כפה הצד הישראלי על הפלסטינים לאמץ תקני טיהור שפכים מתקדמים, המחייבים רמת טיפול שלישונית בשפכים המטוהרים בכל המתקנים הפלסטיניים המתוכננים. רמת טיפול זו מאפשרת שימוש במי קולחין להשקיית כל סוגי הגידולים החקלאיים והפניית מים שפירים משימושים חקלאיים לשימושים עירוניים ותעשייתיים. זאת במקום תקני טיהור המחייבים רמת טיפול שניונית בשפכים, המומלצים על-ידי ארגון הבריאות העולמי ושאוּמְצוּ על-ידי הרשות הפלסטינית.⁸³

תקני הטיפול השלישוני עדיין אינם תקפים במתקני טיהור שפכים בישראל ובמתקני הטיהור הקיימים בהתנחלויות. ממשלת ישראל אימצה תקנים אלה רק במאי 2005 והם אמורים להיות מיושמים בהדרגה עד שנת 2015 בכל מתקני הטיהור בישראל.⁸⁴

79. Tagar, p. 39 and 45, ר' הי"ש מס' 65; שיחה עם אימאן ג'ראר, מהנדס ברשות המים הפלסטינית, 3.11.08.

80. Tagar, p.73, ר' הי"ש מס' 65.

81. תגר, קינן וברומברג, ר' הי"ש מס' 66.

82. ר' הי"ש מס' 78.

83. תקני הטיפול שישראל ביקשה לכפות הם תקני ועדת ענבר, 10/10, במקום תקני 20/30. לפי התקנים החדשים, יכילו מי הקולחין לא יותר מ-10 מיליגרם לליטר צריכת חמצן ביולוגית (צח"ב, מדד לריכוז החומרים האורגניים במים) ו-10 מיליגרם לליטר מוצקים מרפחים. Fischhendler, ר' הי"ש מס' 67; Tagar, p. 41, ר' הי"ש מס' 65.

84. החלטת ממשלת ישראל בנושא שדרוג מי קולחין לאיכות השקיה ללא מגבלות ולהזרמה לנחלים, מס' 3589 חמ/5 מה-5.05.05. החלטה זו מאמצת את תקני ועדת ענבר.

לפי הערכת ארגון הבריאות העולמי, עלות המעבר מרמת טיפול שניונית לשלישונית מייקרת את הטיפול בכל מ"ק שפכים ב-66% עד 100%.⁸⁵ לכן, יישום התקנים המתקדמים צפוי לגרום לייקור משמעותי בעלות הקמת המתקנים הפלסטיניים, כמו גם בהוצאות התפעול והאחזקה העתידיות שלהם.

התלות במדינות התורמות וצמצום מחויבותן לפרויקטים פלסטיניים

מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000, ישראל מטילה הגבלות חמורות על חופש התנועה של פלסטינים בגדה המערבית.

כתוצאה מכך, התקשו המדינות התורמות לבצע את הפרויקטים לטיפול בשפכים שאליהם התחייבו. ההגבלות הביאו להתייקרות הפרויקטים בשיעור של 25% עד 35% ובשל כך נדרשו המדינות התורמות להעריך מחדש את התחייבויותיהן.⁸⁶ סוכנות הסיוע האמריקאית USAID הייתה אחראית על הפרויקטים לטיפול בשפכים בדרום הגדה, ביניהם מתקן טיהור שאמור היה להיבנות באזור חברון. בתחילה החליטה הסוכנות להמשיך לקדם פרויקטים אלה, אולם לאחר שפלסטינים התקיפו שיירה מטעמה ברצועת עזה באוקטובר 2003, היא החליטה להקפאם. ב-2004 הפנתה הסוכנות תקציבים בעיקר לפרויקטים הומניטאריים שלא כללו טיפול בשפכים, ולאחר עליית ממשלת חמאס לשלטון בינואר 2006 החליטה להקפא את התקציבים לפרויקטים לטיפול בשפכים.⁸⁷

בנק הפיתוח הגרמני KfW, שהיה אחראי לפרויקטים בצפון הגדה, צמצם בשלב הראשון את פעילותו באזורים עתירי סיכון דוגמת שכם, וניסה לקדם את הפרויקטים הקטנים יותר, דוגמת מתקני הטיהור בטול כרם ובסלפית. לאחר שישראל עיכבה גם את קידום של פרויקטים אלה, הודיע הבנק לרשות המים הפלסטינית כי הוא מתחייב להקים רק את הפרויקטים המתוכננים במערב שכם, ברמאללה ובגינין.⁸⁸

ב. ניצול שפכי הפלסטינים על-ידי ישראל

המדיניות הישראלית הנוכחית מנצלת את העובדה ששפכי הפלסטינים לא מטופלים בגדה המערבית וזורמים לתוך ישראל. ישראל מטהרת את חלקם במתקנים בתוך שטחה, תוך שהיא מנכה מכספי המסים של הרשות הפלסטינית את עלות הקמת המתקנים ואת עלות הטיהור. השפכים המטוהרים משמשים להשקיה חקלאית ולשיקום נחלים בישראל.

85. S.S. A-Salem and H. Abouzaid, "Wastewater reuse for agriculture: regional health perspective"; Eastern Mediterranean Health Journal, Volume 12, No. 3 & 4, May-July 2006.

עלות טיפול שניונית למ"ק שפכים מוערכת בין 16 ל-60 סנט בעוד שעלות טיפול שלישונית למ"ק שפכים מוערכת בין 32 סנט לדולר אחד. תקני ארגון הבריאות העולמי אומצו על-ידי הרשות הפלסטינית ב-2003 (PS 742/2003).

86. Tagar, p.69-70, ר' הייש מס' 65; תגר, קינן, ברומברג, ר' הייש מס' 66.

87. ראיון עם יאסין, ר' הייש מס' 70; 75, Tagar, p. 44, ר' הייש מס' 65.

88. ראיון עם יאסין, ר' הייש מס' 70.

בתוך ישראל ישנם כמה מתקנים המטפלים בשפכי הפלסטינים. האחד הוא מאגר החירום ליד קיבוץ יד חנה, הקולט את שפכי שכס וטול כרם מאז 1996 ומעביר את חלקם לשיקום נחל אלכסנדר. השני הוא מתקן ניר אליהו המטפל בשפכי קלקיליה, חבלה ועזון מאז 1999. מי הקולחין המופקים בו משמשים להשקיית פרדסי השרון ולשיקום נחל הירקון.⁸⁹ מתקן טיהור השפכים המערבי של ירושלים, שורק, מטפל בשפכי מערב בית לחם וחלקים מבית ג'אלא, ומי הקולחין המופקים בו מוזרמים לנחל שורק ומשמשים להשקיית גידולים חקלאיים באזור קיבוץ צרעה.⁹⁰

לפי מקורות ישראלים, כ-5.9 מיליון מ"ק שפכים מיישובים פלסטיניים מטופלים מדי שנה בשלושה מתקנים אלה.⁹¹ שפכים פלסטיניים נוספים מטופלים במתקן הטיהור בצומת שוקת שהחל לפעול בסוף 2008. מתקן זה הוקם בעקבות עתירתה של מועצת מיתר לבג"ץ בנוגע למפגעי השפכים של נחל חברון, המגיעים מהעיר חברון ומההתנחלות קריית ארבע למיתר, מרחק של כארבעים ק"מ.⁹² על-פי הערכה, כ-5.7 מיליון מ"ק שפכים מוזרמים בנחל חברון מדי שנה, בהם שפכים תעשייתיים הכוללים חומרים רעילים. לאחר ששופטי בג"ץ הורו למדינה לנקוט בצעדים המתאימים להסרת המפגע, החליטה הממשלה להקים מתקן טיהור שפכים בסמוך לקו הירוק. בעתיד, אמור המתקן לטפל גם בשפכים של היישובים הישראליים באזור – מיתר, כרמית, לקיה וחורה. על אף שעלות הקמת המתקן היא כשלושים מיליון ש"ח, המשרד לתשתיות לאומיות מסר לבצלם כי ישראל חייבה את הרשות הפלסטינית ב-40.666 מיליון ש"ח, "כאשר חלקה של הרש"פ צפוי להיות גבוה יותר לאור הספיקות והעומס האורגני המגיעים מיישוביהם".⁹³ במכתב לא צוין כמה נדרשים היישובים שבתוך ישראל לשלם.

פתרונות אלה בעייתיים, שכן הם דוחים מציאת פתרון הולם לטיפול בשפכי הפלסטינים. בנוסף, הם מתעלמים מזרימת השפכים הפלסטיניים בערוצי וואדיות הגדה עד הגיעם למתקנים בישראל, ומחלחול השפכים המזהמים לאקוויפר ההר בדרכם למתקנים אלה.

89. "עומסי מזהמים בנחלים, השוואה בין השנים 1994 ו-2000", אגף מים ונחלים, המשרד לאיכות הסביבה, אוגוסט 2001.
90. מתקן טיהור שפכים מערב (שורק), ר' אתר הגיחון: <http://www.hagihon.co.il/biyuv.asp?cat=88&in=87>; כניסה לאתר ב-2.3.09.

91. כחן, סבר, ציפורי ופימן, עמ' 11, ר' הי"ש מס' 1; מחוז מרכז – מערכות טיפול בשפכים, משרד הבריאות, ללא תאריך.

92. בג"ץ 3511/02, עמותת "הפורום לדו-קיום בנגב" נ. משרד התשתיות (לא פורסם).

93. הודעה לעיתונות, "ישראל מטהרת את הרוב המוחלט של שפכיה", המשרד לתשתיות לאומיות, 10.11.08; מכתב מיסמין סיאני לבצלם, ר' הי"ש מס' 10.

פרק 3: ההשלכות של הזנחת הטיפול בשפכים בגדה המערבית

המתנחלים בגדה המערבית משתמשים במערכת אספקת המים הישראלית ולכן הזנחת הטיפול בשפכים באזור כמעט ואינה משפיעה עליהם. לעומת זאת, פלסטינים הגרים גדה המערבית, ובעיקר תושבי העיירות והכפרים, תלויים במים המגיעים ממעיינות טבעיים, מקידוחים רדודים של מי אקוויפר ההר, מזרימות נחלים וממאגרים של מי גשמים.⁹⁴ זיהום מקורות אלה עלול להחריף את המחסור הכרוני במים לשתייה הקיים ביישובים פלסטיניים בגדה. כמו כן, השימוש במי שפכים לא מטוהרים להשקיה חקלאית עלול לזהם את היבולים החקלאיים ולפגוע באחד ממקורות ההכנסה העיקריים של הכלכלה הפלסטינית. בטווח הארוך, הזרמת השפכים צפויה לפגוע גם בפוריות הקרקע ולדלדל את משאבי האדמה.⁹⁵

עד היום לא נערך מחקר אפידימיולוגי מקיף אודות השפעותיה של הזנחת הטיפול בשפכים על מקורות המים בגדה המערבית. עם זאת, דו"ח של תכנית איכות הסביבה של האו"ם משנת 2002 הציג סדרה של סקרים ומחקרים פלסטיניים שנערכו בעשור האחרון ומצאו שמקורות מים המשמשים פלסטינים בגדה המערבית כבר זוהמו בשפכים. סקר של אוניברסיטת אל-קודס משנת 1998 שנערך באזורים בקעת הירדן, שכס, ג'נין וטול כרם מצא בשליש מהדגימות רמות חנקות גבוהות מאלה שעליהן ממליץ ארגון הבריאות העולמי.⁹⁶ מחקר של אוניברסיטת בית לחם משנת 1999 מצא ביותר מ-99% מ-400 דגימות של מי מעיינות ריכוזים גבוהים של חיידקי קוליפורם, באופן שלא מאפשר שימוש במים ללא טיפול מקדים. מחקר זה הסיק כי הזיהום נגרם בשל קרבת המעיינות לזרימה של שפכים. מחקר של משרד הבריאות הפלסטיני משנת 2001 שדגם 2,721 בארות ומכלים מצא ב-22% מהדגימות ערכים בקטריאליים גבוהים מאלה שנקבעו עבור מי שתייה על-ידי ארגון הבריאות העולמי. מחקר זה מצא גם קשר בין ההתפרצויות התכופות של מחלות מעיים בגדה המערבית לבין הזיהום החמור של מקורות המים שם.⁹⁷

החלוקה הגיאוגרפית של הגדה, לפיה רוב ההתנחלויות ממוקמות על רכסים ועל גבעות, מביאה לכך ששפכייהן שאינם מטופלים זורמים אל יישובים פלסטיניים סמוכים, הנמצאים בדרך כלל במורד הזרם. סקר פלסטיני שבוצע באמצע שנות התשעים מצא כי בשבעים כפרים פלסטיניים

94. Tagar, p. 55, ר"ה"ש מסי 65; Desk Study, p.40, ר"ה"ש מסי 58.

95. "Palestinian Economic Prospects: Aid, Access and Reform, Economic Monitoring Report to the Ad-Hoc Liaison Committee", The World Bank, September 22 2008, p. 51; ר"ה"ש מסי 58; Desk Study, p.53.

96. Desk Study, p.35, ר"ה"ש מסי 58.

97. שם, עמ' 34, 35 ו-38, ר"ה"ש מסי 58.

הסמוכים להתנחלויות, היבולים החקלאיים ומקורות המים זוהמו.⁹⁸ בדיקה של מבקר המדינה בשנת 1991 מצאה כי הזרמת שפכים משש התנחלויות סיכנה את איכות קידוחי המים בקרבתן, וכי שפכיהן הגולמיים של חמש התנחלויות אחרות הוזרמו לחלקות מעובדות של חקלאים פלסטינים והזיקו לגידולים חקלאיים. שמות ההתנחלויות לא פורסמו בדו"ח.⁹⁹

הנזקים שגורמים שפכי ההתנחלויות מתועדים גם בעדויות שגבה בצלם בשנתיים האחרונות. שלושת המקרים שלהלן מתייחסים להתנחלויות שבהן קיימים מתקנים לטיפול בשפכים, וממחישים את הפגיעה במקורות מים ובגידולים חקלאיים של פלסטינים ואת כשלון אכיפת החוק על ההתנחלויות המזהמות.

עזמוט, דיר אל-חטב וההתנחלות אלון מורה

לפני שלוש שנים, חדל מתקן טיהור השפכים בהתנחלות אלון מורה לתפקד ושפכי ההתנחלות ואזור התעשייה שבשטחה החלו זורמים לעבר הכפרים הפלסטיניים הסמוכים – עזמוט ודיר אל-חטב. השפכים זרמו בערוץ שפילסו לעצמם לעבר מטעי הזיתים של הכפר עזמוט ומשם בתעלה פתוחה במרכז הכפר, מטרים ספורים מבתי מגורים ובצמוד לבית הספר. שפכי ההתנחלות כוללים גם שפכים תעשייתיים רעילים מאוד ממפעלים לעיבוד עורות ובשר, שבהם רמת חומציות גבוהה ביותר העלולה לגרום לכוויות כאשר באים במגע עמם. ניתוח תוצאותיה של בדיקת מעבדה של שפכים אלה הצביע על הסכנה התברואתית החמורה לבני אדם ולבעלי חיים הטמונה בזיהום של מעיינות הכפרים ושל מי התהום של אקוויפר ההר בשפכים אלה, זיהום העלול "לגרום לפגיעה בנפש" ול"אסון סביבתי ובריאותי".¹⁰⁰

שפכי ההתנחלות כילו בדרכם גידולים חקלאיים וייבשו עצי זית, חלקם עתיקים מאוד, במרחק של עד שלושים מטר מגדות ערוץ הזרימה. חקלאי עזמוט לא יכלו למכור את יבוליהם בגלל שאלה זוהמו.¹⁰¹ בנוסף, השפכים הביאו למטרדי יתושים וצחנה קשים שגרמו לאלרגיות, להתפתחות סחרחורות ולכאבי ראש אצל רבים מתושבי הכפר, ובייחוד בקרב הילדים.

על הנזק שהסבו השפכים של אלון מורה לתושבי עזמוט ניתן ללמוד מעדותה של נהאדה סוואלחה, תושבת הכפר:¹⁰²

החיים שלנו הפכו להיות גרועים מאוד. אנחנו לא מרגישים נחת לא ביום ולא בלילה. הריח שנודף רע מאוד ואנחנו לא יכולים לפתוח את החלונות של הבית בגלל הריח והיתושים. זה נהיה

98. Rashed Al-Sa'ed, "Implications of the Israeli Occupation on the Palestinian Wastewater Management with Special Emphasis on Wastewater Related Compensations", Final Report, Palestinian Water Authority, March 31, 2003, p.18.

99. דו"ח מבקר המדינה 43, 1993, עמ' 888.

100. המהנדס ארנון גורן, שפכי ההתנחלות אלון מורה - חוות דעת מקצועית, 30.3.08.

101. עדותו של בילאל עלאוונה. נגבתה על-ידי סלמא א-דיבעי ב-15.08.

102. העדות נגבתה על-ידי סלמא א-דיבעי ב-8.5.08.

שפכי ההתנחלות אלון מורה, זורמים לאדמות הכפר עזמוט. תצלום: אייל הראובני, 21.7.08

גרוע יותר בקיץ ועם העלייה בטמפרטורות. למרות כל הניסיונות אנחנו לא מצליחים להיפטר מהיתושים. הילדים הקטנים שלי בוכים בלילות בגלל העקיצות של היתושים ומתעוררים עם אודם בפנים ובגוף שלהם ועם כתמים. אני מרגישה שאנחנו חיים בביצה. אפילו את האוכל אנחנו לא יכולים לאכול. אפילו קרובי המשפחה שלנו לא אוהבים לבקר אותנו ומבקשים שאנחנו נבוא לבקר אותם. אני מרגישה בושה כשמישהו מבקר אותי.

שפכי ההתנחלות מגיעים לדיר אל-חטב והשחיתו גם שם גידולים חקלאיים, בעיקר עצי זית. בהגית עודה, תושב הכפר, סיפר לבצלם:¹⁰³

למשפחה שלי יש חלקת אדמה בשטח של 25 דונם. ירשנו את החלקה מסבא שלי. פעם היו בחלקה בערך 300 עצי זית. סבא שלי נטע את העצים האלה לפני ארבעים שנה או יותר. רוב עצי הזית שלנו התייבשו בגלל הביוב והיבול פחת מאד. מבין כל העצים שסבא שלי נטע, נשאר

103. העדות נגבתה על-ידי סלמא א-דיבעי ב-14.5.08.

רק שמונים עצי זית. בעונות המסיק שבתחילת שנות התשעים הפקנו בערך חמישים פחי שמן. בכל פח היו 17-18 ליטר. היום אנחנו לא מפיקים כמעט שום דבר. בעונת המסיק בשנת 2007 אספנו רק 500 קילו זיתים. לקחנו את הזיתים לבית בד וקיבלנו שמן רע מאד עם טעם גרוע. בישלנו אותו והפכנו אותו לסבון כי הוא לא היה ראוי למאכל.

הרשויות שהיו אמורות לפקח על הפעולה הסדירה של מתקן הטיהור בהתנחלות – בהן ההתנחלות עצמה, המנהל האזרחי והמשרד להגנת הסביבה – לא טיפלו בשפכים הזורמים לתוך הכפרים הפלסטיניים ובמפגע התברואתי והסביבתי שהם יצרו במשך שלוש שנים לפחות.

במאי 2008 פנו בצלם וארגון אדם, טבע ודין למנהל האזרחי בדרישה שהזרמת השפכים הלא מטופלים מההתנחלות תופסק. רק אז שכר איגוד ערים לאיכות הסביבה שומרון קבלן לשדרוג המתקן והשמשותו.¹⁰⁴ בסוף אוקטובר 2008 הודיע האיגוד לאדם, טבע ודין כי המתקן שודרג והחל לפעול¹⁰⁵ וראש מועצת עזמוט אישר לבצלם כי מטרדי הצחנה מהשפכים פחתו.

סלפית וההתנחלות אריאל

אריאל היא אחת ההתנחלויות הגדולות והוותיקות בשטחים. יגאל רוזנטל, מנכ"ל תאגיד המים והביוב של עיריית אריאל, "מי אריאל", מסר לבצלם כי מתקן טיהור השפכים בהתנחלות "מטפל בכל שפכי העיר (100%)".¹⁰⁶

קביעה זו עומדת בסתירה לכך שבמשך שנים התריעו גורמים רבים על תפקודו הלקוי של המתקן. בשנת 1995 התריע איגוד ערים לאיכות הסביבה שומרון כי המתקן אינו מטפל בשפכי ההתנחלות "באיכות הנדרשת" ובשנת 2002 קבע כי טיהור השפכים בו הוא "לא תקין". מבקר המדינה מצא בשנת 1999 כי המתקן סובל מתקלות רבות שזיהמו את נחל שילה בבוצה, וכי שפכים גולמיים לא עברו טיהור כלשהו.¹⁰⁷ משרד הבריאות התריע בשנת 2006 כי המתקן אינו מתפקד,¹⁰⁸ ובשנת 2008 מסר קמ"ט איכות הסביבה במנהל האזרחי לבצלם כי המתקן "לא עומד בעומס".¹⁰⁹

104. מכתב מעו"ד נירית לוטן מאדם טבע ודין אל קמ"ט איכות הסביבה במנהל האזרחי, בני אלבו, ראש המועצה האזורית, גרשון מסיקה, ומנהל היחידה הסביבתית יהודה ושומרון, יצחק מאיר, 15.5.08; מכתב קצין ייעוץ מדור מקרקעין במינהל האזרחי, סרן דוד שורש, לעו"ד נירית לוטן מאדם, טבע ודין, 24.6.08; מכתבו של רמ"ד מקרקעין בלשכת היועץ המשפטי במנהל האזרחי, רס"ן עאסם חאמד, אל עו"ד קרן הלפרין-מוסרי מאדם טבע ודין, 24.8.8.

105. מכתב ממנכ"ל איגוד ערים לאיכות הסביבה שומרון, יצחק מאיר, למנהל מחוז מרכז במשרד להגנת הסביבה, גדעון מזור, 22.10.08.

106. מכתב ממנכ"ל תאגיד המים והביוב העירוני – מי אריאל בע"מ, יגאל רוזנטל, לבצלם, 28.5.08.

107. דו"ח מבקר המדינה מס 50 א' לשנת 1999, עמ' 167-168; קליאוט, עמ' 24, ר' הי"ש מס' 20.

108. דו"ח שנתי בנושא ביוב - 2006, ר' הי"ש מס' 51.

109. ראיון עם אלבו, ר' הי"ש מס' 4.

בשנת 2008 חדל המתקן לתפקד ומאז זורמים השפכים הגולמיים של ההתנחלות לנחל שילה, שהוא יובל של נחל הירקון.¹¹⁰ השפכים זורמים לכיוון דרום-מערב, לעבר העיירה סלפית, ומשם ממשיכים מערבה לעבר הכפרים ברוקין וכפר א-דיכ.

הערוץ שבו זורמים השפכים נמצא רק כ-15 מטר ממתקן שאיבת המים המרכזי של אזור סלפית, הצמוד למעיין אל-מטווי שמצפון לעיירה. בימים גשומים במהלך 2006 ו-2007, זרם השפכים הציף את מתקן השאיבה וחייב את השבתתו לצורך טיהורו.¹¹¹ לאחר הצפות אלה בנתה מועצת סלפית קירות בגובה של ארבעה מטרים לאורך ערוץ השפכים כדי להגן על המתקן.

רופא העיירה וחבר מועצת סלפית, ד"ר בסאם מאדי, מסר לבצלם כי העיירה מכירה את מי המתקן דרך קבע אולם מדי פעם, בעיקר בקיץ, פורצות בעיירה מגפות זיהומיות שלהערכתו נגרמות מזיהום המים.¹¹² הוא הוסיף שעיריית אריאל אינה מודיעה למועצת סלפית לגבי גלישת שפכים ממתקן טיהור השפכים בהתנחלות לכיוון העיירה.¹¹³

שפכי אריאל כבר פגעו בגידולים העונתיים ובבעלי החיים שחיו בעבר באזור שסביב מעיין אל-מטווי, ששימש את תושבי סלפית גם כאתר לטיולים לפני שזוהם. הזיהום המתמשך גרם להכחדתם של צבאים, ארנבים ושועלים שנפצו באזור בעבר וכיום חזירי בר הן החיות היחידות המצויות שם. הצמחייה הטבעית במקום, כמו שיחי אזוב, נכחדה אף היא.¹¹⁴

על נזקיהם של שפכי ההתנחלות אריאל ושל סלפית ניתן ללמוד מעדותה של פאטמה קדורה, תושבת ברוקין:¹¹⁵

הסבל שלנו ממי השפכים המגיעים מאריאל וסלפית דרך נחל ברוקין התחיל בשנת 1999. מאז אנחנו סובלים מאד בגלל המזהמים והצחנה שעולה מהשפכים. אנחנו לא ישנים בגלל כמות היתושים והמכרסמים. אף אחד לא אוכל מהגידולים שיש אצלנו בגינה, במיוחד הירקות, כי המשפחה והשכנים חוששים שבמיץ של הירקות יש מזהמים ממי השפכים.

בעבר טענו ממשלת ישראל ועיריית אריאל כי הן לא מקימות מתקן טיהור שפכים חדש להתנחלות שכן הן מעדיפות להקים מתקן משותף עם סלפית. מהלך זה אמור היה להפחית את הוצאות התפעול והתחזוקה של אותו מתקן שכן שפכי שני היישובים ממילא מוזרמים לאותם יובלים של נחל הירקון.¹¹⁶ אולם, הרשות הפלסטינית סירבה לפתרון זה, כמו לכל פתרון אחר

110. כהן סבר, ציפורי ופיימן, עמ' 20, ר' הי"ש מס' 1.

111. שיחה עם חבר מועצת סלפית ורופא העיירה, ד"ר בסאם מאדי, *Water for Life*, p.35; 28.5.08, ר' הי"ש מס' 62.

112. שיחה עם ד"ר בסאם מאדי מה-28.5.08, ר' הי"ש מס' 111, ושיחה נוספת מה-3.8.08. מידע דומה נמסר בעדותו של מנהל מחלקת הבריאות ואיכות הסביבה במועצת סלפית, אשרף זהד, שננתה על-ידי איאד חדאד ב-3.7.06.

113. הודעת דואר אלקטרוני מד"ר מאדי לבצלם, 11.6.08.

114. עדותו של מנהל הלשכה להנדסה במועצת סלפית, סמיר אל-מסרי, שננתה על-ידי איאד חדאד ב-3.7.06.

115. העדות ננתה על-ידי ראאיד מוקדי ב-1.8.08.

116. קליאוט, עמ' 30, ר' הי"ש מס' 20; דו"ח מבקר המדינה 50א, ר' הי"ש מס' 107.

הכרוך בשיתוף פעולה על ההתנחלויות. גם בנק הפיתוח הגרמני KfW, שהתחייב לממן את הקמת מתקן טיהור השפכים עבור סלפית, סירב לממן את הטיפול בשפכי אריאל.¹¹⁷

תירוץ אחר ששימש את העירייה כדי להצדיק את אי הקמתו של מתקן חדש היה היעדר מימון ממשלתי.¹¹⁸ לפי ארגון "ידידי כדור הארץ – המזרח התיכון", עיריית ההתנחלות דרשה מענק ממשלתי בשיעור של כרבע מעלות הקמת המתקן, סכום שאינו ניתן לרשויות מקומיות בתחומי ישראל.¹¹⁹ לפי דו"ח של המנהל לפיתוח תשתיות ביוב במשרד התשתיות הלאומיות, פתרון מקומי לטיפול בשפכי אריאל ויישובי הסביבה לא בוצע בשל בעיות מימון.¹²⁰

המשרד להגנת הסביבה לא נקט בצעדי אכיפה נגד עיריית אריאל מלבד התראה ששלח בשנת 2004 לראש עיריית ההתנחלות, רון נחמן, בחשד לעבירה על חוק המים וזיהום נחל שילה.¹²¹ צעדים אלה הוקפאו לאחר שהמדינה הסכימה כי המנהל לפיתוח תשתיות ביוב יבנה קו מאסף שיעביר את שפכי אריאל לאורך כביש מס' 5 (חוצה שומרון) אל מתקן השפד"ן שבמערב ראשון לציון.¹²² מנכ"ל תאגיד "מי אריאל" מסר לבצלם כי הוא מעריך שבניית קו זה תושלם עד שנת 2011, אם כי עדיין לא סוכם מי יממן את הקמתו, הנאמדת היום בשבעים מיליון ש"ח. מתכנן הקו, לעומת זאת, טען כי ביצוע המיזם "ייקח שנים", במידה ויאושר.¹²³

עלות הקמתו של קו זה גבוהה בהרבה מהעלות של הקמת מתקן חדש בתוך שטח ההתנחלות. לשם השוואה, הקמת מתקן הטיהור בשוקת, המטפל בכמויות גדולות בהרבה של שפכים, הייתה כשלושים מיליון ש"ח בלבד.

במקביל, ישראל מעכבת את הקמתו של מתקן טיהור שפכים בסלפית. בנק הפיתוח הגרמני KfW הקצה לפרויקט סך של כ-13 מיליון דולר ובנובמבר 1996 אישרה אותו ועדת המים המשותפת.¹²⁴ לאחר שהחלו העבודות להנחת קווי מאסף למתקן שמוקם בשטח C, הורה המנהל האזרחי

117. ראיון עם הינדי ואל-מאני, ר' ה"ש מס' 67.

118. דוד הכהן, "התראה לראש עיריית אריאל בגלל זיהום הסביבה", ynet, 4.5.04.

119. Zach Tagar, Tamar Keinan & Violet Qumeish, "Pollution of the Mountain Aquifer by Sewage: Finding Solutions", Friends of the Earth – Middle East, July 2005, p.4.

120. דו"ח פעילות לשנת 2006, המנהל לפיתוח תשתיות לאומיות, משרד התשתיות הלאומיות, עמ' 11. הפתרון המקומי מוגדר כ"פתרון קצה". ר' אתר המשרד לתשתיות לאומיות:

http://www.mni.gov.il/NR/rdonlyres/EA182424-1F0E-4360-9187-E07638CEFB43/0/biuv_2006.doc
כניסה לאתר ב-1.3.09.

121. הכהן, ר' ה"ש מס' 118.

122. אריאל כהן ואבי ציפורי (עורכים), ניטור נחלי יהודה ושומרון: הערכת מצב על בסיס ממצאי הדיגום בשנת 2006, היחידה הסביבתית ברשות הגנים ובטבע, יחידת קמ"ט איכות הסביבה במנהל האזרחי יהודה ושומרון והמשרד להגנת הסביבה, יוני 2007, עמ' 19; מכתב מלוי גרוס לבצלם, ר' ה"ש מס' 4.

123. מכתב מרוזנטל לבצלם, ר' ה"ש מס' 106; פרוטוקול ישיבה מס' 6/07 של ועדת המשנה לאיכות הסביבה במועצת התכנון העליונה במנהל האזרחי מה-14.11.07.

124. דואר אלקטרוני ממייקל תלחמי, ר' ה"ש מס' 74 ומכתב מהמהנדסת נינה לויבסקי, ר' ה"ש מס' 48.

שפכי אריאל וסלפית הזורמים בתוך הכפר ברוקין. תצלום: אייל הראובני, 28.5.08

להפסיק בטענה שהאתר קרוב מדי לאזור שעתידיה להיבנות בו שכונה בהתנחלות אריאל.¹²⁵
ישראל שילמה בעקבות כך פיצויים בסך מיליון שקל לבנק KfW.¹²⁶

האתר הבא שנבחר על-ידי מועצת סלפית נמצא בשטח מישורי בוואדי אל-מטווי, צמוד לתחום השיפוט של העיירה אך בשטח C. בתחילת שנת 2008 הודיע המנהל האזרחי למועצת סלפית כי הוא דוחה את בקשתה להקים את המתקן באתר זה והציע מיקום אחר לבנייתו. האתר החדש

125. תגר, קינן וברומברג, ר' הי"ש מס' 66; מכתב מסרן אריה שעה, ר' הי"ש מס' 15. כיום ישראל טוענת כי העבודות הופסקו בגלל האינתיפאדה, ר' מכתבו של מתאם פעולות הממשלה בשטחים, אלוף יוסף מישלב, לשליח הקוורטט, טוני בלייר, אפריל 2008.

126. Letter of the Chairmen of Joint Water Committee, Dr. Yossef Dreizin and Eng. Fadel Kawash, to Head of Development Corporation KfW, Angelika Pradel, 19.12.04.

יחייב את סלפית להקים קווי איסוף והולכת ביוב ארוכים פי כמה, דבר שייקר את הוצאות הפעלת המתקן מעבר ליכולותיה הכלכליות של העיירה.¹²⁷ המנהל האזרחי מסר לבצלם כי אין לו התנגדות להקמת מתקן בסלפית אם הוא ימוקם בשטח B.¹²⁸ בהיעדר אתר מוסכם, מסר בנק KfW לרשות המים הפלסטינית כי הוא משעה את תמיכתו בפרויקט זה.¹²⁹

ואדי פוכין וההתנחלות בית"ר עילית

ההתנחלות בית"ר עילית נמצאת מדרום-מזרח לכפר ואדי פוכין. כפר זה ידוע באיכות התוצרת החקלאית שלו ונובעים בו תשעה מעיינות טבעיים, שאליהם מחוברת מערכת השקיה ואגירה עתיקה המאפשרת גידול של פירות וירקות בשיטות אורגניות.

במורדותיה הדרום-מערביים של ההתנחלות, כעשרים מטר מעל לשדות החקלאיים של ואדי פוכין, הקים משרד השיכון מתקן סניקה השואב את השפכים הגולמיים של השכונות המערביות בהתנחלות ומזרים אותם אל מתקן טיהור השפכים המערבי של ירושלים, שורק. מתקן הסניקה מועד לתקלות שכן אינו מותאם לכמות השפכים המוזרמת אליו. רוב התקלות במתקן מתרחשות בסופי שבוע או בחגי ישראל, אז גדל זרם השפכים מההתנחלות ואנשי התחזוקה נעדרים מהמקום. עיריית ההתנחלות מתכננת לחבר לאותו מתקן סניקה 2,000 דירות נוספות, דבר שעלול להחמיר את הסכנה של גלישות הביוב ממנו.¹³⁰

בכל פעם שמתרחשת תקלה במתקן, שפכי ההתנחלות הלא מטופלים גולשים לתוך השדות החקלאיים של ואדי פוכין. במהלך השנים 2006 ו-2007 נמנו 25 תקלות במכון הסניקה של ההתנחלות, רובן בסופי שבוע, שגרמו להזרמת כמויות עצומות של שפכים שהציפו כמאה דונם של שדות חקלאיים בוואדי פוכין.¹³¹ בשנת 2008 נמשכו הזרמות השפכים לשדות ואדי פוכין, בהן אחת שנמשכה שלושה ימים רצופים. בתחילת אוקטובר 2008 גלשו השפכים במשך ארבע ימים רצופים לשדות ואדי פוכין, כנראה בשל פריצה בקווי הביוב בתוך ההתנחלות ולא במתקן הסניקה. גלישה זו הציפה חלקות חקלאיות הקרובות לגלעין הבנוי של הכפר והגיעה עד לבית הספר של הכפר, תוך גרימת מטרדי צחנה קשים.¹³²

127. שיחה עם ד"ר בסאם מאדי, ר' ה"ש מס' 111.

128. מכתב מסרן אריה שעיה, ר' ה"ש מס' 15.

129. ראיון עם יאסין, ר' ה"ש מס' 70.

130. מכתב ממנהל תחום (שיחות השלום) ויחידת צוות פיקוח ואכיפה (צפ"א) במנהלת המים והביוב בגדה המערבית, אלי דורון, אל ראש מנהלת המים והביוב בגדה המערבית, ברוך נגר, 3.6.08.

131. סיכום פגישה, "בעיות קרקע, מים וביוב בוואדי פוקין", עם מוכתר הכפר, מחמד בשאר מנאסרה (אבו מאזן), נציגי "ידידי כדור הארץ" ו"יש דין", 28.1.08; עדותו של ראש מועצת הכפר ואדי פוכין, ריאלב מפרח, שננתה על-ידי סוהא זיד ב-4.8.08.

132. מכתב מעו"ד מנאל חזאן מאגודת סט-איב – המרכז הקתולי לזכויות אדם וסיוע משפטי, אל מנכ"ל החברה לפיתוח בית"ר עילית, יוסי כהן, 27.3.08; סרטון וידאו של שפכי ההתנחלות הזורמים לעבר ואדי פוקין המופיע בקישור הבא: http://www.wadifuqeenfriends.com/index.php?p=1_6_Sewage כניסה לאתר ב-3.3.09; שיחה עם עו"ד מנאל חזאן מאגודת סט-איב – המרכז הקתולי לזכויות אדם וסיוע משפטי ב-30.10.08.

תושבי הכפר מסלקים את שפכייהם לבורות ספיגה, המאפשרים חלחול שפכים העלול לגרום לזיהום המעיינות ומי התהום.¹³³ מחקר של אוניברסיטת בית לחם שבדק דגימות מתשתת המעיינות שבכפר מצא בכולם ריכוזים של חיידקי קוליפורם ורמות חנקות גבוהים והסיק כי לא ניתן להשתמש במי המעיינות ללא טיפול מחטא מקדים, אך לא קבע מהו מקור הזיהום.¹³⁴ עם זאת, בעוד ששפכי הפלסטינים מחלחלים לאט ולאורך זמן למי התהום, השפכים מבית"ר עילית מוזרמים בכמויות אדירות היישר לתוך השדות והמעיינות הצמודים אליהם ולכן השפעתם מיידית.

התקלות החוזרות במתקן הסניקה של בית"ר עילית דווחו שוב ושוב בשלוש השנים האחרונות לכל הרשויות הישראליות הרלוונטיות – עיריית ההתנחלות, המשרד להגנת הסביבה, משרד השיכון, המנהל האזרחי, רשות המים, חברת מקורות ואיגוד הערים לאיכות הסביבה יהודה.¹³⁵ למרות זאת, עיריית בית"ר עילית מסרבת לקבל על עצמה את האחריות למפגע. עו"ד יזהר דגני, המייצג את ההתנחלות, כתב כי "לא קיימת כל זרימת ביוב ממאגרי השפכים של העיר בית"ר עילית לאדמות החקלאיות של ואדי פוכין".¹³⁶

רק באמצע שנת 2008 הכשירה עיריית ההתנחלות שני עובדים שישהו במתקן הסניקה בסופי שבוע ובחגים על מנת למנוע גלישות שפכים מהמתקן. ביוני 2008 הציעה מנהלת המים והביוב בגדה המערבית כי המנהל האזרחי ייזום פגישה עם ועד הכפר ויצג בפני חבריו את הצעת העירייה לבניית קו מאסף ממתקן הסניקה שיוביל את השפכים ממתקן זה אל מאגר מי קולחין שייבנה לשם כך בקצה השדות החקלאיים של ואדי פוכין.¹³⁷ אלא שפתרון זה מותנה בנכונות הכפר לשתף פעולה עם ההתנחלות, דבר המנוגד לעמדת הרשות הפלסטינית.

133. p. 33, Water for Life, ר' הי"ש מסי' 60.

134. Letter from Director of Water and Soil Environment Research Unit at Bethlehem University to Arnon Goren, June 12 2007.

135. מכתב מרכז שטח צור הדסה, פרויקט 'מים ושכונות טובה' ב"ידידי כדור הארץ – המזרח התיכון", אהוד עוזיאל, אל מנכ"ל החברה הכלכלית לפיתוח בית"ר עילית, יוסי כהן, 13.2.08; Kathleen and Bill Christison, *Sewage outflows: Polluting Palestine: The settlements and their sewage*, Friends of Wadi Fuqeen website, 25.9.05. http://www.wadifuqeenfriends.com/index.php?p=1_6_Sewage. עדותו של ריאלב מפרח, ר' הי"ש מסי' 131.

136. מכתב מעו"ד יזהר דגני ממשד דוד רותם ושות' אל עו"ד מנאל חזאן מאגודת סט איב - המרכז הקתולי לזכויות אדם וסיוע משפטי, 30.3.08.

137. מכתב מאלי דורון לברוך נגר, ר' הי"ש מסי' 130.

פרק 4: הפרות של המשפט הבינלאומי

הזנחת הטיפול בשפכי הגדה המערבית מפרה את זכויותיהם של הפלסטינים תושבי הגדה המערבית למים ולתברואה ואת זכותם להתפרנס מגידוליהם החקלאיים.

הפרת חובות מכוח דיני הכיבוש

סעיף 56 לאמנת ג'נבה הרביעית מטיל על המדינה הכובשת "להבטיח במלוא מידת האמצעים שברשותה ותוך שיתוף פעולה עם הרשויות הלאומיות והמקומיות... את הבריאות וההיגיינה הציבורית בשטח הכבוש". סעיף זה מטיל את עיקר האחריות להבטחת הבריאות וההיגיינה הציבורית על מנת למנוע התפשטות מחלות ומגיפות על המדינה הכובשת.¹³⁸

החובה להגן על מקורות מים נגזרת גם מחובותיה של המדינה הכובשת לשמור על "הסדר והחיים הציבוריים".¹³⁹ חובה זו כוללת לא רק את החובה הנטיבית להימנע מפגיעה באוכלוסייה המקומית, למשל, באמצעות פגיעה במקורות המים ובאספקתם, אלא גם את החובה הפוזיטיבית לנקוט באמצעים מתאימים להגן על האוכלוסייה מהסכנות להן היא חשופה.¹⁴⁰

בית המשפט העליון פירש חובה זו כמתייחסת גם ל"נקיטת כל האמצעים הנחוצים להבטיח צמיחה, שינוי והתפתחות", וחייב גם "להשקיע השקעות יסוד ולבצע תכנונים ארוכי טווח לטובתה של האוכלוסייה המקומית", גם אם הם יביאו לשינויים "העשויים להימשך כבר לאחר סיום הממשל הצבאי".¹⁴¹ מאוחר יותר הוסיף בית המשפט כי חובה זו "חלה על צורכי החיים המגוונים של התושבים" ובהם "צורכי תברואה... וכיוצא באלה צרכים שאדם בחברה מודרנית נזקק להם".¹⁴²

הפרת הזכות למים ולתברואה

הזכות למים ולתברואה נגזרת מזכותו של כל אדם ל"רמת חיים נאותה" ול"רמת הבריאות הגופנית והנפשית הגבוהה ביותר שניתן להשיגה", כפי שהוגדרה באמנה הבינלאומית בדבר הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות.¹⁴³

138. Jean S. Pictet, *Commentary – IV Geneva Convention, Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1958, p.313-314.

139. תקנה 43 לתקנות הנספחות לאמנת האג בדבר דיני מלחמה ביבשה משנת 1907.

140. ר' פסקה מס' 15 בפס"ד בגי"ץ 4764/04, רופאים לזכויות אדם ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל בעזה מה-30.04.2006; ארנה בן-נפתלי ויובל שני, המשפט הבינלאומי בין מלחמה לשלום, הוצאת רמות – אוניברסיטת תל אביב, 2006, עמ' 179.

141. ר' פסקאות 36-17 בפס"ד בגי"ץ 393/82, גימעת אסכאן אלמעלמון אלעאאוניה אלמחודדה אלמסאוליה נ' מפקד כוחות צה"ל ביהודה ושמרון מה-28.12.83.

142. ר' פסקה 14 בפס"ד בגי"ץ 10356/02, יואב הס ואח' נ' מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית מה-4.3.04.

143. ר' סעיפים 11(א) ו-12(א) לאמנה הבינלאומית בדבר הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות משנת 1966. אמנה זו אושרה על-ידי מדינת ישראל בשנת 1991. לנוסח האמנה:

http://www.btselem.org/Hebrew/International_Law/Covenant_on_Economical_social_and_cultural_rights.asp

הוועדה שהוקמה מכוח האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות קבעה כי הזכות למים כוללת את הזכות למים נקיים וראויים לשתייה. הוועדה הגדירה לראשונה את הזכות למים כזכות אינדיבידואלית, עצמאית ונפרדת מזכויות אחרות בהיותה תנאי בסיסי לחיים ולבריאות.¹⁴⁴ זכות זו מחייבת את המדינות החברות באמנה לכבד אותה בכל אזור הנתון לשליטתה ולהימנע מהתערבות, ישירה או עקיפה, שתפגע במימושה.¹⁴⁵ סעיף 11 באמנה זו מונה את המרכיבים השונים של הזכות לרמת חיים נאותה, בהם הזכות לדיור. ועדת האמנה קבעה כי "כל המוטבים מהזכות לתנאי דיור נאותים זכאים לגישה בת קיימא [...] למי שתייה נקיים... ומתקני תברואה [...]"¹⁴⁶.

זכות זו מוכרת במפורש באמנה לביעור כל צורות האפליה נגד נשים מ-1981 המחייבת גישה למים ומכירה בכך שהזכות ל"רמת חיים נאותה" מתייחסת גם לזכות לתברואה.¹⁴⁷ כמו כן, האמנה בדבר זכויות הילד מ-1989 מחייבת אספקת מי שתייה נקיים ומחייבת את כל המדינות החברות באמנה "להיאבק במחלות... תוך התחשבות בסכנות ובסיכונים הכרוכים בזיהום סביבתי", ולהבטיח מידע וחינוך בנושא "תברואה סביבתית".¹⁴⁸

ב-2006 אמצה תת-ועדה של האו"ם לקידום של זכויות האדם והגנה עליהן את המלצות ועדת האמנה הבינלאומית בדבר הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות בנושא מימוש הזכות לאספקת מי שתייה ותברואה. המלצות אלו מחייבות מדינות לממש את הזכות לאספקת מי שתייה והן מתייחסות לזכות לתברואה כאל חלק מהותי מהזכות למים ומחייבות את המדינות לפעול למניעת זיהום מקורות המים. לפי המלצות אלו, לכל בני האדם "הזכות לגישה לתברואה הולמת ובטוחה המביאה להגנה על בריאות הציבור והסביבה".¹⁴⁹

שורה של החלטות של ועידות וגופים בינלאומיים, הגם שאינן מחייבות, הרחיבו את הגדרת המושג "רמת חיים נאותה" וכללו בו גם את הזכות למים והזכות לתברואה. עיקרון מס' 2 בתכנית הפעולה שאומצה על-ידי ועידת האו"ם בקהיר מ-1994 בנושא אוכלוסיה ופיתוח,¹⁵⁰ ועקרון מס' 11 בוועידת האו"ם השנייה בנושא מקומות יישוב (Habitat II) שהתקיימה באיסטנבול בשנת 1996, הכירו בכך ש"רמת חיים נאותה" כוללת בתוכה גם את הזכות למים

General Comment No. 15 (2002) : The Right to water (arts. 1 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), E/C. 12/2002/11, Jan. 20, 2003.

145. שם, סעיף 31.

146. General Comment 4 (1991), para. 8 (b).

147. Article 14 (h). האמנה אושררה על-ידי ישראל באוקטובר 1981.

148. סעיף 24, 3. ישראל אשררה את האמנה באוגוסט 2001.

149. United Nations Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights. Res. 2006/10, *Promotion of the realization of the right to drinking water and sanitation*, 24 August, 2006. UN Doc. A/HRC/Sub.1/58/L11, adopting the Draft Guidelines for the realization of the right to drinking water and sanitation, section 1.2.

150. United Nations International Conference on Population and Development, 1994, Programme of Action, Principle no. 2.

והזכות לתברואה. קרן החירום הבינלאומית של האו"ם לילדים (UNICEF) קבעה כי נגישות לתברואה היא "זכות אדם בסיסית" המבטיחה בריאות וכבוד אנושי.¹⁵¹

בנוסף, הצהרת המילניום של האו"ם משנת 2000, שאומצה על-ידי העצרת הכללית של האו"ם, קראה להפחית למחצית את שיעור האנשים ללא נגישות בת קיימא למים הראויים לשתייה ולתברואה עד 2015.¹⁵² הצהרת יוהנסבורג שאומצה בפסגת המדינות בנושא פיתוח בת קיימא ב-2002 הרחיבה מטרה זו למים נקיים בכלל ולתברואה.¹⁵³ החלטת מועצת זכויות האדם של האו"ם מ-2008 כוללת הצהרה בדבר המחויבות לגישה לתברואה.¹⁵⁴ בשנת 2006 החליטה עצרת האו"ם להכריז על שנת 2008 כשנת התברואה על מנת להעלות את המודעות ולהביא למימוש יעדי הצהרת המילניום בדבר קידום הנגישות למים ראויים לשתייה ולתברואה.¹⁵⁵

151. *Sanitation for all: Promoting dignity and human rights*, UNICEF, 2000.

152. <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>

153. סעיף 18 בהצהרה. מידע נוסף ב: <http://www.un-documents.net/jburgdec.htm>

154. Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights including the Right to Development, Human Rights Council, A/HRC/7/L.16, March 20, 2008

155. General Assembly resolution 61/192 of 20 December 2006.

סיכום והמלצות

בשטחי הגדה המערבית וירושלים, המקיפים את עיקר אזור ההזנה של אקוויפר ההר, גרים כיום כ-2.8 מיליון איש. שפכייהם של כשני מיליון איש מתוכם אינם מטופלים. הזנחת הטיפול בשפכי הגדה המערבית פוגעת בראש ובראשונה במצאי המים המוגבל של הפלסטינים, גורמת לזיהום מקורות המים בגדה המשמשים את האוכלוסייה הפלסטינית ושל גידולים חקלאיים פלסטיניים ומדלדלת את משאבי הקרקע. הזנחה זו גם גורמת כבר שנים רבות לזיהום הולך וגובר של מי אקוויפר ההר, שהוא מקור המים המשותף החשוב ביותר עבור תושבי ישראל והפלסטינים.¹⁵⁶

ישראלים, פלסטינים וגורמים בינלאומיים מסכימים כי נזקי הזנחת הטיפול בשפכים בגדה המערבית מהווים מקור לדאגה. המחקרים שנערכו על-ידי רשות הטבע והגנים מזהירים כי "במוקדם או במאוחר תתרחש פגיעה אנושה במקורות המים של הישראלים והפלסטינים". מכון המחקר הפלסטיני Applied Research Institute Jerusalem קובע כי הזנחה זו מהווה "איום סביבתי חמור", ומשלחת של תכנית איכות הסביבה של האו"ם הגדירה הזנחה זו כמחייבת "פעולת חירום".¹⁵⁷

אחריותה של ישראל לטפל בתופעה זו נגזרת מחובותיה, כמעצמה הכובשת, לפי המשפט ההומניטארי הבינלאומי ודיני זכויות האדם ומהכמות הגדולה של שפכים ישראלים – מההתנחלויות ומירושלים – שאינם מטופלים ואשר מוזרמים לנחלים וואדיות בגדה. אחריות ישראל נובעת גם מכך שבמשך 28 השנים שעברו מתחילת הכיבוש ועד להקמת הרשות הפלסטינית, היא הקצתה משאבים מינימאליים בלבד לטיפול בשפכי הפלסטינים.

בנוסף, היחסים הא-סימטריים שבין ישראל לבין הרשות הפלסטינית בכל הקשור לנושא המים והביוב מותירים בידי הראשונה את הכוח לאשר, לעכב או לדחות פרויקטים פלסטיניים לטיפול בשפכים. עד כה, לא רק שישאל לא תמכה בניסיונות הפלסטיניים לקדם פתרונות לטיפול בשפכים, אלא היא אף עיכבה אותם. ישראל נמנעה מאישור בקשות של הרשות הפלסטינית להקמת מתקני טיהור שפכים, ניסתה לכפות עליה פתרונות לטיפול בשפכים שיתאימו לאינטרסים שלה או שניצלה את חוסר יכולתה לקדם לבד פתרונות לטיפול בשפכים על מנת להשתמש בשפכים פלסטיניים עבור חקלאות ושיקום נחלים בתוך ישראל. גישה זו גרמה כבר לעיכוב ממושך במימוש פרויקטים פלסטיניים מתוכננים ולנסיגת המדינות התורמות מתמיכתם בחלק מהפרויקטים שתוכננו.

156. כהן, סבר, ציפורי ופימן, עמ' 7, ר' הי"ש מס' 1.

157. כהן וציפורי, עמ' 6, ר' הי"ש מס' 1. 44. *Desk Study*, p. 118. *Status of the Environment*. ר' הי"ש מס' 58.

ישראל אמנם העבירה לרשות הפלסטינית את סמכויות הטיפול בשפכים באזורי הגדה שבתחום אחריותה (שטחי A ו-B). אולם ההסכם הגביל את אמצעיה של הרשות לממש לבדה תכניות להקמת תשתית מורכבות ויקרות. בנוסף, העמדה הפלסטינית שוללת מכל וכל פתרונות משותפים לטיפול בשפכים אם הם קשורים בהתנחלויות, גם אם פתרונות אלה זמינים לביצוע ועשויים להפחית את כמויות השפכים הלא מטופלים בגדה, מחשש שהסכמה זו תפורש כהענקת לגיטימיות לקיומן של ההתנחלויות. הרשות הפלסטינית מוכנה לפתרונות משותפים לטיפול בשפכים רק אם הם בשטח ישראל.

עמדות מנוגדות אלו מקשות ומעכבות התווית מדיניות טיפול יעילה ובת קיימא בכלל שפכי הגדה המערבית. בתוך ישראל, קיימת מדיניות המבוססת על טיפול בין-אזורי, בשטח רציף מבחינה גיאוגרפית, המנוהלת לפי חקיקה ותקנים אחידים. הטיפול בשפכים מרוכז במתקנים אזוריים גדולים המטפלים בשפכים של מספר רב של ישובים, דוגמת השפד"ן או מתקן שורק במערב ירושלים.

מדיניות כזו אינה אפשרית בשטחי הגדה. חלוקת הגדה לאזורי A, B ו-C יוצרת פסיפס של טלאים ואיים טריטוריאליים המסכל כל אפשרות להקמת מתקנים כאלה וליישום מדיניות דומה. כפי שעולה מדו"ח זה, טווח שיתוף הפעולה הקיים כיום בטיפול בשפכים בין ההתנחלויות לבין ישובים פלסטיניים הוא מצומצם מאד. מצב עניינים זה עלול להביא לכך שכל הפתרונות המוצעים לטיפול בשפכי הגדה, בין אם הם ישראלים ובין אם הם פלסטיניים, יהיו פחות יעילים ויותר יקרים.

הקמת ההתנחלויות והמשך קיומן נוגדים את הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי.¹⁵⁸ בנוסף, קיומן של ההתנחלויות ברחבי הגדה המערבית גורר פגיעה בשורה של זכויות האדם של הפלסטינים, בהן הזכות לשוויון, הזכות לקניין, הזכות לחופש תנועה והזכות לרמת חיים נאותה. דו"ח זה חושף נדבך נוסף של הפרות זכויות האדם של הפלסטינים הנגרמות כתוצאה מהקמתן ומהמשך קיומן של ההתנחלויות, כפי שתועדו על-ידי בצלם בדו"חות קודמים. בהתחשב במציאות זו, על ישראל לפנות את כל ההתנחלויות מן הגדה המערבית ולהשיב את המתנחלים לשטח ישראל.

עם זאת, לנוכח חומרת הזיהום ובהתחשב בהשלכותיו המיידיות על מקורות המים המשמשים את הפלסטינים ובהשלכות ארוכות הטווח על מקורות המים המשותפים לישראל ולפלסטינים, כל עוד ההתנחלויות נותרות במקומן יש לטפל בכל שפכהן בהתאם לתקני הטיפול הקיימים בתוך ישראל ולאכוף לאלתר את החוק על ההתנחלויות המזהמות. בנוסף, על ממשלת ישראל והרשות הפלסטינית לפעול ביחד על מנת לקדם במהירות האפשרית את הקמת הפרויקטים הפלסטיניים המתוכננים לטיפול בשפכים. יש לממש פרויקטים אלה גם כאשר מדובר בהקמת מתקנים שיטפלו הן בשפכי הפלסטינים והן בשפכי המתנחלים, מתוך הבנה שפרויקטים אלה עשויים לשמש בעתיד את הפלסטינים, גם אם יפוגו ההתנחלויות.

158. ר' בנושא זה דו"ח בצלם, *גזל הקרקעות*, עמ' 25-28.

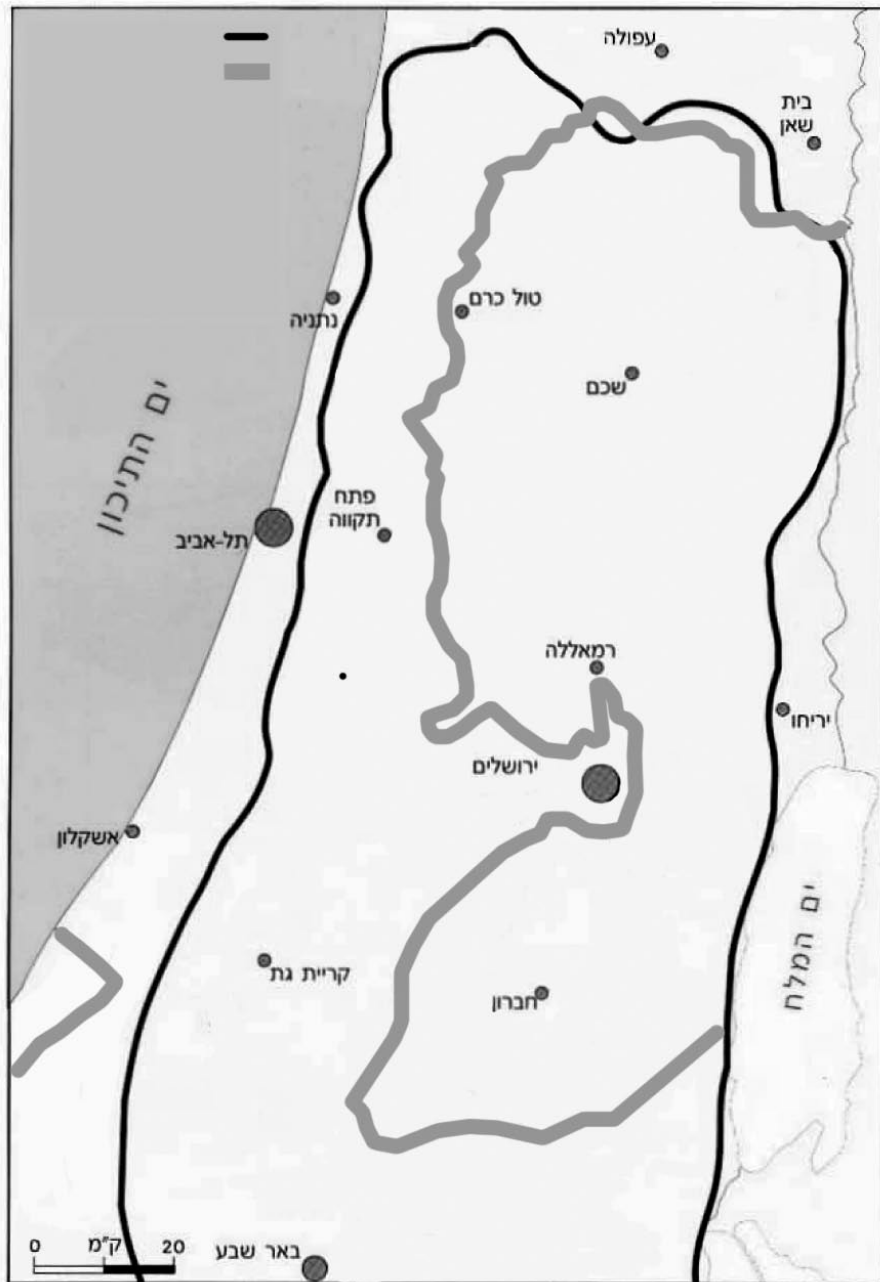
רשימת מושגים

- **אגני שיקוע ובריכות חמצון** – תהליך טיהור שפכים ראשוני המבוסס על השהיית השפכים בבריכות לצורך שקיעת מזהמים וחמצון בעזרת קרינת השמש.
- **בוצה** – חומר אורגני מוצק הנוצר בתהליך של טיהור שפכים.
- **בור ספיגה** – בור שנכרה באדמה ומשמש לפינוי שפכים. מבורות אלה השפכים מחלחלים באופן חופשי לקרקע וגורמים לזיהום האדמה ולפגיעה במי תהום.
- **בור רקב** – בור ספיגה שמולא באבנים לאחר חפירתו על מנת לעצור את המוצקים. כתוצאה מכך, הרקב מצטבר ורק הנוזלים מחלחלים לקרקע ולמי תהום. בורות רקב מפחיתים במידה מסוימת את הזיהום.
- **בריכת שיקוע** – מתקן טיפול ראשוני בשפכים המאפשר שקיעה של החומרים המוצקים שבשפכים.
- **הכלרה** – תהליך לחיטוי מים באמצעות הוספת תרכובות כלור המשמידות מיקרואורגניזמים.
- **חנקות** – תרכובות חנקן מחומצנות המעידות על זיהום אורגני במים. ריכוז חנקות גבוה במי שתייה עלול לגרום לבעיות בריאותיות, ביחוד אצל נשים הרות ותינוקות, ובמקרים קיצוניים אף עלול לגרום להיחנקות.
- **מתקן טיהור שפכים** – מתקן שמערכת הביוב מנקזת אליו שפכים לצורך טיהורם מהמרכיבים המזהמים והשבתם כמי קולחין לשימוש חקלאי או לנחלים.
- **סניקה** – שאיבה בלחץ.
- **שפד"ן** – מכון טיהור שפכי גוש דן, הגדול במתקני הטיהור בישראל. ממוקם במערב ראשון לציון.
- **שפכים** – תוצרי פסולת נוזליים ביתיים, עירוניים, חקלאיים או תעשייתיים המכילים מרכיבים מזהמים.

נחלי הגדה המערבית

אקוויפר ההר

■ גבולות אקוויפר ההר
■ הקו הירוק

בְּצֵלֶם

B'TSELEM

بتسيلم

בצלם - מרכז המידע הישראלי
לזכויות האדם בשטחים [ע.ר.]

רחוב התעשייה 8 (קומה רביעית), תלפיות

ת.ד. 53132 ירושלים 91531

טלפון: 02-6735599, פקס: 02-6749111

אתר אינטרנט: www.btselem.org

דואר אלקטרוני: mail@btselem.org